
ХОЁР. ХУВЬ ХҮНИЙ ДАМПУУРЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ:
ОЛОН УЛСЫН ЧИГ ХАНДЛАГА, ЗАРИМ УЛСЫН ТУРШЛАГА

Судалгааг удирдсан:

С.Сүхбаатар

Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга,
Хууль зүйн ухааны доктор (LL.D)

Судалгааны багийн гишүүн:

Б.Энх-Амгалан

Эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан

Судалгааг захиалагч: Хууль зүй, дотоод хэргийн яам

Судалгааг гүйцэтгэж хүргүүлсэн огноо: 2022.12.30.

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ.....	29
НЭГ. ХУВЬ ХҮНИЙ ДАМПУУРЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ТҮҮХЭН ХӨГЖИЛ.....	32
1.1 Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн судлагдсан байдал	32
1.2. Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн хөгжлийн хандлага.....	37
ХОЁР. ЗАРИМ УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ОНЦЛОГ	43
2.1 Америкийн Нэгдсэн Улс.....	43
2.2 Бүгд Найрамдах Австри Улс	45
2.3 Унгар Улс.....	46
ДҮГНЭЛТ.....	51
САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ.....	55
НОМ ЗҮЙ.....	56

УДИРТГАЛ

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн оршилд Монголын ард түмэн ... хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж, ... хүн төрөлхтөний соёл иргэншлийн ололтыг хүндэтгэн үзэж, эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгосон. Хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн ололтын түгээмэл хэлбэрт олон улсын эрх зүйн зарчим, хэм хэмжээ, улс орнуудын эрх зүйн зохицуулалтын сайн туршлага зүй ёсоор багтана.

Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын дагуу, олон улсын эрх зүйн хөгжлийн нөлөөгөөр Монгол Улсад хүний эрхийн хамгааллын тогтолцоо сайжирч ирсэн. Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна.” гэж заасан.

Үндсэн хуульд төрөөс эдийн засгийг зохицуулах эрх зүйн үндэс тодорхойлогдсон байдаг. Иймээс төлбөрийн чадваргүйдэл, дампуурлыг тооцохтой холбоотой харилцаанд төрийн оролцоо байх ёстой. Энэхүү оролцоо нь зөвхөн хуулийн этгээдийн хүрээнд бус хувь хүний төлбөрийн чадваргүйдлийн асуудлыг мөн орхигдуулах учиргүй.

Дампуурлын хууль нь эдийн засгийн харилцаанд зайлшгүй шаардлагатай хуулийн нэг. Тухайн хуулийн зохицуулалтын зорилго нь эдийн засгийг цэвэршүүлэх, хөгжүүлэхтэй зэрэгцэн нийгэмд үүсэх үр дагавруудыг тооцсоны үндсэн дээр сөрөг байдлыг арилгах, шаардлагатай харилцааг нөхөн сэргээх арга хэмжээ авахад оршдог.

Монгол Улсад дампуурлын харилцааг 1991 оноос эхлэн хууль тогтоомжоор зохицуулсан бөгөөд 1997 оны хууль өнөөдөр хүчин төгөлдөр үйлчилж байна. Уг хуулийг хэрэглэх, хэрэгжүүлэх явцад практикт зарим хүндрэл гарч байгаа бөгөөд хуулийг төлбөрийн чадваргүйдлийн харилцааны олон улсын чиг хандлагад нийцүүлэн шинэчлэн сайжруулах шаардлагатай талаар дотоод, гадаадын судалгааны байгууллагуудын дүгнэлт, олон улсын байгууллагын санал, зөвлөмжүүд бий.

Дэлхийн банкны “Бизнес эрхлэхүй” 2019 оны судалгааны 10 гол үзүүлэлтээс Монгол Улс “Төлбөрийн чадваргүйдлийг шийдвэрлэх” үзүүлэлтээр хамгийн бага оноо авсан; Дэлхийн бусад улстай харьцуулахад Монгол Улсад зээл, өр төлбөрийн эргэн төлөлтийн хэмжээ хамгийн бага (16.9 хувь) байдаг ба асуудлыг шийдвэрлэхэд хамгийн их хугацаа (4 жил) зарцуулдаг; Одоогийн байдлаар төлбөрийн чадваргүйдлийг шийдвэрлэх хууль эрх зүйн орчны хөгжлийн түвшин нь нийт 16 онооноос 6.5 оноо авсан.¹ Энэ нь Монгол Улсад төлбөрийн чадваргүйдлийг шийдвэрлэх хууль, эрх зүйн орчны шинэчлэл хэрэгтэйг харуулж байв.²

1 Жинчанг Лай, Төлбөрийн чадваргүйдлийг шийдвэрлэх хууль, эрх зүйн орчны шинэчлэл ба хөрөнгө оруулалтын орчин, 2019, Холбоос: https://www.mongolbank.mn/documents/press_conference/20191022_05.pdf, Сүүлд үзсэн огноо:2022.12.10.

2 Дэлхийн банк улс орнуудын бизнесийн орчны талаарх “Doing Business” /“Бизнес эрхлэхүй”/ тайланг гаргахаа зогсоож, цаашид бизнес, хөрөнгө оруулалтын орчныг үнэлэх шинэ арга барилыг нэвтрүүлж ажиллах болсноо мэдэгдсэн.

Дампуурлын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ, судалгаа шинжилгээний дүгнэлтүүдийг үзэхэд, уг хууль тухайн цаг үеийн үүргээ гүйцэтгэж, хуулийн этгээдийн дампуурлын үндсэн харилцааг зохицуулж ирсэн боловч зохицуулалтыг улам боловсронгуй болгох, өргөжин тэлж буй эдийн засаг, санхүүгийн харилцааны онцлогт тохирсон өргөн хүрээтэй цогц хэм хэмжээ бүхий хууль тогтоомж болгон шинэчлэн найруулах хэрэгцээ шаардлага бий болсон; олон улсын чиг хандлагад нийцүүлэн шинэчлэн боловсруулах шаардлагатай гэсэн агуулгыг илэрхийлдэг.

Дээр дурдсан нөхцөл байдлуудыг харгалзан, холбогдох судалгаа хийсний үндсэн дээр Дампуурлын тухай хуулийн төслийг олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн өнөөгийн аргачлал, стандарт, зарчмын дагуу шинэчлэн боловсруулсан. Уг хуулийн төсөлд хуулийн этгээдийн төлбөрийн чадвартай эсэхийг тогтоох, төлбөрийн чадваргүйдлийн хэргийг шүүхэд хянан шийдвэрлэх, төлбөрийн чадваргүйдлийн ажиллагаа эхлүүлэх, нэхэмжлэлийн шаардлага гаргах, түүнийг хангах, хэрэг гүйцэтгэгчийн эрх хэмжээ, түүнийг томилох, чөлөөлөхтэй холбоотой зохицуулалт, үүрэг гүйцэтгүүлэгчдийн хурал, түүний эрх хэмжээ, төлбөрийн чадваргүй хуулийн этгээдийг дахин зохион байгуулах, татан буулгахтай холбогдсон харилцааг зохицуулахаар тусгасан.

Түүнчлэн уг хуулийн төсөл нь төлбөрийн чадваргүй болсон хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг зогсоож, татан буулгахаас гадна түүнийг дахин зохион байгуулж, үйл ажиллагааг нь сэргээхтэй холбоотой харилцааг зохицуулахад чиглэсэн тул хуулийн нэрийг олон улсын жишгийн дагуу “Төлбөрийн чадваргүйдлийн тухай хууль” гэж өөрчилжээ. Хуулийн төсөл батлагдсанаар зах зээлийн эдийн засгийн нэг үзэгдэл болох төлбөрийн чадваргүйдлийн асуудлыг зохицуулсан олон улсын жишигт нийцсэн үр дүнтэй эрх зүйн орчин бүрдэж, санхүү, зах зээлийн харилцааны ил тод байдал, хариуцлага сайжрах, эдийн засгийг цэвэршүүлэхэд чухал ач холбогдолтой хэмээн хуулийн төслийн танилцуулгад дурдсан байна.

Үүнээс үзэхэд, Төлбөрийн чадваргүйдлийн тухай хуулийн төсөлд хувь хүний дампууралтай холбогдолтой зохицуулалтыг тусгаагүй байна. Гэтэл олон улсад 1980-аад оноос эхлэн эрх зүйн хүрээнд, тухайлбал дампуурлын хуулийн үйлчлэх хүрээнд хувь хүний дампуурал гэсэн томоохон институтийг зохицуулдаг харилцаа хөгжсөөр өдий хүрчээ.

Монгол Улс 1991 онд батлан хэрэгжүүлж байсан “Аж ахуйн нэгжийн дампуурлын хууль”-д тус хуулийн хариуцагчийн хүрээнд хувиараа эрхлэх аж ахуйг хамруулж, энэ нь иргэн хүн хоршоо, компани байгуулалгүйгээр үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэн, үйл ажиллагаанаас үүсэх үүргийг өөрийн эд хөрөнгөөр хариуцах аж ахуйн нэгж хэмээн тодорхойлсон байдаг. Харин 1997 онд Дампуурлын тухай хуулийг батлахдаа хувь хүнийн дампууралтай холбогдолтой зохицуулалтыг хассан түүхтэй.

Гэвч өнөө үед, Монгол Улсад хувь хүн хуулийн этгээдийн нэгэн адил төлбөрийн чадваргүй байдалд орж, үүнээс хамааралтай хүндрэл бэрхшээл улам их тохиолдох болсон. Үүнийг харгалзан хувь хүний дампуурлын асуудлыг улс орнууд эрх зүйгээр хэрхэн зохицуулж байгааг судлах нь зүйтэй юм. Энэхүү хэрэгцээ, шаардлагыг харгалзан Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн “Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн

зохицуулалт (Олон улсын чиг хандлага, зарим улсын туршлага)”³ сэдвийн хүрээнд судалгаа хийхээр зорьсон.

Судалгааны зорилго. Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн хөгжил, олон улсын чиг хандлагыг тандан, зарим улсын туршлагыг судалж, онцлогийг тодруулах замаар Монгол Улсад хувь хүний төлбөрийн чадваргүйдлийг эрх зүйгээр зохицуулах хэрэгцээ, шаардлагыг тандан судлах ажилд дэмжлэг үзүүлэх дүгнэлт, санал, зөвлөмж боловсруулахад энэхүү судалгааны зорилго оршино.

Судалгааны зорилт. ХЗДХЯ-аас өгсөн чиглэлийн дагуу, тус судалгаанд дараах зорилтыг дэвшүүлсэн. Үүнд:

1. Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн түүхэн хөгжлийг судалж, олон улсын чиг хандлагыг тандах;
2. Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын онцлогийг тодруулах хүрээнд Америкийн Нэгдсэн Улс, Бүгд Найрамдах Австри Улс, Унгар Улсын туршлагыг тухайлан судлах;
3. Судалгааны үр дүнд, Монгол Улсад хувь хүний төлбөрийн чадваргүйдлийг эрх зүйгээр зохицуулах хэрэгцээ, шаардлагыг тандан судлах ажилд дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэсэн дүгнэлт, санал, зөвлөмж боловсруулах.

Судалгааны арга зүй. Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн хөгжлийг тоймлож, олон улсын чиг хандлагыг тандан судлахад баримт бичгийн судалгааны арга, түүхчлэн судлах арга, харьцуулалтын арга, хууль зүйн техник, хууль тайлбарлах зэрэг судалгааны арга; хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын онцлогийг тодруулах хүрээнд баримт бичгийн судалгааны арга, харьцуулалтын арга, хууль зүйн техник, хууль тайлбарлах арга, задлан шинжлэх ба нэгтгэн дүгнэх аргыг ашиглаж; тодорхой дүгнэлтэд хүрч, дотоодын эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгоход чиглэсэн санал, зөвлөмж дэвшүүлэхийн тулд индукц, дедукцийн нэгдэл зэрэг логик арга зүйг энэхүү судалгаанд ашиглав.

Судалгааны хамрах хүрээ. Монгол Улсын хувьд хувь хүний дампуурлыг эрх зүйгээр зохицуулах хэрэгцээ, шаардлага байгаа эсэхийг тодруулахад судалгаагаар дэмжлэг үзүүлэх үүднээс хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн хөгжил, олон улсын чиг хандлага болон гадаад орнуудын эрх зүйн эх сурвалжийн хүрээнд уг судалгааг хийв. Ингэхдээ тус сэдвийн судлагдсан байдлыг судалсны үндсэн дээр хувь хүний дампуурлыг эрх зүйгээр зохицуулахад зайлшгүй авч үзэх шаардлагатай асуудлуудыг тодруулсан. Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын онцлогийг илрүүлэх зорилтын дагуу, дэлхийн улс орнуудын зохицуулалтын үндсэн загвар болон судалгааны захиалагчийн саналыг үндэслэн Америкийн Нэгдсэн Улс, Бүгд Найрамдах Австри Улс болон Унгар Улсыг сонгон судалсан. Харин Монгол Улсад хувь хүний төлбөрийн чадваргүйдлийг зохицуулах дотоодын эрх зүйн орчинг бүрдүүлэхэд чиглэсэн цогц хувилбар бүхий бодлогын асуудлыг энэхүү судалгаанд хамруулаагүй болно.

3 Хэдийгээр хуулийн төслийг “Төлбөрийн чадваргүйдлийн тухай хууль” гэж нэрлэсэн ч өнөө хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Дампуурлын тухай хуулийг харгалзан, түүнчлэн ХЗДХЯ-аас ирүүлсэн судалгааны ажлын захиалгад тусгасны дагуу энэхүү судалгааны сэдэвт “хувь хүний дампуурал” гэсэн нэр томъёог ашиглав.

Тулгарсан бэрхшээл. Судалгааны бусад ажлын ачааллын улмаас энэхүү судалгааг хэт богино хугацаанд гүйцэтгэсэн учир хангалттай хэмжээнд дүн шинжилгээ хийж, эцэслэн боловсруулах бололцоо хомс байсныг дурдах нь зүйтэй.

Судалгааны ажлын хүрсэн үр дүн. Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн хөгжил, олон улсын чиг хандлагыг тандан, зарим орны туршлагад үндэслэн зохицуулалтын онцлогийг тодруулж, Монгол Улсад хувь хүний төлбөрийн чадваргүйдлийг эрх зүйгээр зохицуулах шаардлагатай эсэхийг тодорхойлоход харгалзан үзэх дүгнэлт, санал, зөвлөмж боловсруулав.

НЭГ. ХУВЬ ХҮНИЙ ДАМПУУРЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ТҮҮХЭН ХӨГЖИЛ

1.1 Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн судлагдсан байдал

Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн судлагдсан байдал⁴ нь түүний зохицуулалтын түүхэн хөгжлийг дараах байдлаар илтгэж байна.

Зохицуулалтын хувьд харьцуулан судалсан байдлыг авч үзвэл Efrat (2002, х. 82–87) өрийг өршөөх боломж⁵, нөхцөлүүдийг тодорхой тусгасан эсэх, шуурхай байдал буюу богино хугацаанд дампуурлын хэрэг үүсгэх боломж зэргийг үндэслэн улс орнуудыг дараах байдлаар бүлэглэжээ. Үүнд, консерватив зохицуулалттай буюу өрийг өршөөх нөхцөл заагаагүй, “шинээр эхлэх” боломжгүй; дунд зэргийн зохицуулалттай буюу өрийг хөнгөлөх нөхцөл заасан, “шинээр эхлэх” боломжтой; либерал зохицуулалттай буюу дампуурал зарласнаар, эсвэл эргэн төлөлтийн тохиролцоонд хүрмэгц “шинээр эхлэх” боломж шууд үүсдэг орнууд гэж тус тус ангилсан байна.

Ramsay (2007, 2012) хэрэглэгчийн дампуурал⁶-ыг харьцуулсан байдлаар авч үзсэн бөгөөд Европын орнуудын хууль тогтоомжид “шинээр эхлэх” гэсэн ойлголт бий болгоход АНУ-ын зохицуулалтын үзүүлсэн нөлөө зэргийг хамруулж, тус тивийн орнуудын зохицуулалтын гол шинж чанаруудыг тодорхойлсон байна. Мөн эрх зүйн институци, соёлын ялгаа, эрх зүйн гарал үүсэл болон улс төрийн ашиг сонирхол, нийгэм дэх янз бүрийн бүлгүүдийн нөлөөлөл зэргээс шалтгаалан зохицуулалтын хувьд ялгаатай байдал үүсч байгааг тайлбарлажээ.

Neuer (2014) хэрэглэгчдийн дампуурлын талаарх тогтсон тогтолцоог эдийн засгийн хувьд өндөр хөгжилтэй 15 орны хүрээнд авч үзэж ангилсан. Ингэхдээ дампуурлын “нийтлэг үндэс”-ийг тодорхойлж, шинээр эхлэх боломж ба хязгаарлалт дээр тулгуурлан тухайн орны тогтолцоог тодорхойлох дөрвөн хүчин зүйл(зах зээл, хязгаарлалт, хариуцлага, өршөөлийн загвар)-ийг тодорхойлсон нь онцлог юм.

Харин Graziano нарын судалгаанд (Graziano et al. 2019) Европын 30 орны хууль тогтоомжийг хамруулж, улс бүрээс мэргэжилтнүүдийг оролцуулан, судлагдсан орнуудын ижил төстэй шинж чанар, хоорондоо ялгаатай хэмжигдэхүүн буюу хүчин зүйлс (хүртээмж, өрийн чөлөөлөлт, процесс, эрх бүхий шүүх, зээлдэгч болон зээлдүүлэгчийн статус, зардал)-д үндэслэн харьцуулт хийсэн.

4 Walter, György, and Jens Valdemar Krenchel, “The Leniency of Personal Bankruptcy Regulations in the EU Countries”, 2021, Холбоос: <https://doi.org/10.3390/risks9090162>, Сүүлд үзсэн огноо:2022.12.10.

5 Өмнө дурдсан “хөнгөлөлтийн нөхцөл” гэсэн ойлголт, орчуулга: leniency

6 Consumer bankruptcy

Kilborn (2020) Орос болон Европ, Хойд Америкийн зарим улсын хувь хүний дампуурлын тогтолцооны харьцуулсан судалгааг гүйцэтгэсэн байна. Тус судалгаанд улс орнуудын тогтолцоо хоорондын ялгагдах хүчин зүйлс, тэдгээртэй холбогдох зардал зэргийг харьцуулан, ОХУ болон бусад судлагдсан улс орны тогтолцооны ижил төсөөтэй байдлыг тодруулжээ.

Түүнчлэн эдгээрээс гадна зөвхөн эрх зүйн талаас нь хязгаарлагдахгүйгээр авч үзсэн буюу өрийн хөнгөлөлт нь бизнес эрхлэлтэд нөлөөлж буй байдал, зээлийн зах зээлд нөлөөлөх хүчин зүйлс, хөдөлмөрийн нийлүүлэлт зэрэг асуудал мөн судлагдсан байв. Тухайлбал, Fan, White нар(2003) улсын түвшний томоохон өр чөлөөлөлтийг нийт бизнес эрхлэлтийн өсөлттэй холбон дүгнэсэн бол Lee нар (2008) бизнес эрхлэгчдэд ээлтэй дампуурлын зохицуулалт нь бизнес эрхлэлтийн хөгжлийг хэрхэн дэмжиж байгааг харуулсан судалгаа хийсэн.

Мөн Cumming, Li нар (2013) 1995-2010 оны хоорондын бизнесүүдийн эхлэл ба дампуурлыг АНУ-ын төрийн бодлогын хэд хэдэн асуудалтай холбон судалжээ. Харин Pavan (2008) өр чөлөөлөлтийн түвшин, баялгийн хуримтлал, зээлийн хатуу хязгаарлалт зэрэг асуудалд дүн шинжилгээ хийж, даатгал, зээлийн хязгаарлалтыг өөрчлөхөд үзүүлэх нөлөө нь маш бага бөгөөд илүү зөөлөн бодлого нь цэвэр баялгийг бууруулж байна хэмээн дүгнэсэн байна.

Сүүлийн үеийн судалгаанаас дурдахад, Chen нар (2020) хувь хүний дампуурлын тогтолцооны өөрчлөлтийн хөдөлмөрийн нийлүүлэлтэд үзүүлэх нөлөөг ажил олгогчийн өнцгөөс судалсан байна. Ингэхдээ, хувь хүний дампуурлын талаарх зохицуулалтад гарсан өөрчлөлт, хувь хүмүүс дампуурлын хамгаалалтад хамрагдах боломжийг нэмэгдүүлэх зэрэг нь хөдөлмөрийн зардал, компанийн бодлогод хэрхэн нөлөөлж байгаа талаар дүн шинжилгээ хийжээ.

Ду Зиен “Шэньжэний эдийн засгийн онцгой бүсийн хувь хүний дампуурлын харилцааны журам”-ыг баталснаар Хятад улсад хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцоог хэрэгжүүлэх суурь тавигдсаныг онцолж, дампуурлын эрх зүйн үндсэн зарчмуудад суурилан аж ахуйн нэгжийн дампуурал ба хувь хүний дампуурлын ижил төстэй ба ялгаатай байдлыг тодорхойлон, тэдгээрийн холбоо хамаарлыг харгалзсан тогтолцоог бүрдүүлж, зөрчилдөөн үүсэхээс сэргийлэх; хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцоон дахь олон талын эрх бүхий этгээдүүдийн ашиг сонирхол болон үүнтэй холбоотой харилцааг шинжлэн дүгнэсний үндсэн дээр хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцоог бүрдүүлэх; өр барагдуулах, төлбөрийн чадваргүйдлийг шийдвэрлэх бусад тогтолцоотой харьцуулж эдийн засгийн үнэ цэнийг нь тодорхойлох замаар хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцоог бий болгох зайлшгүй шаардлагатай талаар тайлбарласан⁷ нь Хятад улсад хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцоог хэрхэн чухалчилж байгаагийн нэг илрэл юм.

Харин Монгол Улсад хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтыг тухайлан судалсан эх сурвалж хомс юм. Гэхдээ дампуурлын эрх зүйн хүрээнд хийгдсэн судалгаа шинжилгээ, зөвлөлдөх ажиллагааны үр дүн нэлээд байна. Энэ чиглэлийн зарим эх сурвалжийг цуглуулж, бодлого боловсруулах ажлын хэрэгцээнд зориулж мөн лавлагаа бэлтгэв. Үүнд, магистрын зэрэг хамгаалсан ажил – 4; Ном, гарын

7 杜籽燕, “个人破产法律制度的比较研究”, 西南科技大学法学院, 区域治理, 2022, 第37期, 148-151.
<http://gfiz82246a9f15464d5fsoff5oxfqkfx96o6k.fcya.libproxy.ruc.edu.cn/>, Сүүлд үзсэн огноо:2022.12.12.

авлага, судалгааны тайлан, эмхэтгэл – 10; Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, нийтлэл - 4 багтана.⁸ Эдгээр бүтээл Монгол Улсад дампуурлын эрх зүйг хөгжүүлэх, холбогдох хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоход чиглэснээрээ хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт шаардлагатай эсэхийг тандан судлах ажилд ихээхэн ач холбогдолтой.

Г.Амаржаргалан (2002), М.Алтанцэцэг (2005), Б.Мөнхчимэг (2012), Л.Энхбат (2018) зэрэг судлаач дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт сэдвийн хүрээнд судалгаа хийж магистрын зэрэг хамгаалжээ.⁹ Тухайлбал, судлаач Г.Амаржаргалан Монгол Улсын дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн орчинг шинжлэн судалж, цаашид боловсронгуй болгох шаардлагатай зарим асуудлыг дэвшүүлсэн. Дампуурлын эрх зүй сэдвээр, тухайлбал доктор Т.Мөнхжаргал “Аж ахуйн нэгжийн дампуурал”, Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс 2014, 2017 онуудад “Дампуурлын эрх зүй: Гарын авлага”, Санхүү, эдийн засгийн дээд сургуулиас “Дампуурлын хэрэг гүйцэтгэгчдийн гарын авлага” сэдэвт гарын авлагыг тус тус хэвлүүлснээр дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт, түүний хэрэгжилт, шүүхийн практикийг хөндсөн эх сурвалж болжээ. Түүнчлэн бизнесийн эрх зүйн сэдэвт номын нэг бүлэг болгож, бизнесийн байгууллага, аж ахуйн нэгжийн дампуурал сэдвийг тухайлан судалсан бүтээлүүд мөн хэвлэгдсэн байна.¹⁰

Судлаач Р.Батхүү “Аж ахуйн нэгжийн реорганизаци”¹¹ өгүүлэлдээ Дампуурлын эрх зүйн нэгэн институци болох реорганизацийн үүсэл, агуулга, хэрэгжилтийг онол, практикийн үүднээс, олон улсын чиг хандлага, зарим улсын жишээн дээр дэлгэрэнгүй тайлбарлахдаа цаашид дампуурлын эрх зүйг боловсронгуй болгоход харгалзан үзэх шаардлагатай асуудлууд, тэдгээрийг шийдвэрлэх боломжуудын талаар нэлээд нухацтай авч үзжээ.

Судлаач Д.Энхзул “Дампуурлын эрх зүйн зарим асуудал”¹² сэдэвт эрдэм шинжилгээний өгүүлэлдээ дампуурлын эрх зүйн онол, практикийг тусгаж, зарим тулгамдсан асуудлыг онцлох замаар цаашид эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгохтой холбоотой санал дэвшүүлсэн; судлаач Н.Баярмаа “Дампуурлын хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зарчим, онцлог: Гадаадын зарим орны туршлагаас”¹³ сэдэвт эрдэм шинжилгээний өгүүлэлдээ дампуурлын эрх зүйн процессыг онолын хувьд тайлбарлахаас гадна зарим орны туршлагыг харьцуулан дүгнэсэн нь мөн ихээхэн ач холбогдолтой юм.

8 Зохиогчийн нэр, бүтээлийн нэр, огноо, хэвлэгдсэн газар, цахим холбоос зэрэг мэдээлэл бүхий лавлагааг судалгааны Ном зүй хэсгээс үзнэ үү.

9 Г.Амаржаргалан, “Дампуурал, түүний эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох зарим асуудал”, магистрын зэрэг горилсон бүтээл, Монгол Улсын Их Сургууль, 2002; Б.Мөнхчимэг, “Дампуурал, түүний эрх зүйн зохицуулалт”, магистрын зэрэг горилсон бүтээл, Орхон их сургууль, 2012; М.Алтанцэцэг, “Дампуурал, түүний эрх зүйн зохицуулалт”, магистрын зэрэг горилсон бүтээл, Их засаг их сургууль, 2005; Л.Энхбат, “Дампуурлын хэрэг үүсгэх, шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын зарим асуудал”, магистрын зэрэг горилсон бүтээл, Монгол Улсын Их Сургууль, 2018.

10 “Аж ахуйн нэгжийн дампуурлын тухай ойлголт”, Бизнесийн эрх зүй, (УБ, 2000); “Бизнесийн байгууллагын дампуурал”, Бизнесийн эрх зүй: Бизнес эрхлэгчдэд зориулсан гарын авлага, (УБ, 2003); “Бизнесийн байгууллагын дампуурал”, Бизнесийн эрх зүй: Хуульчдад зориулсан гарын авлага, (УБ, 2003).

11 Р.Батхүү, Аж ахуйн нэгжийн реорганизаци, Холбоос: <http://asuult.net/erkhzui/niitel/reorganization.pdf>, Сүүлд үзсэн огноо:2022.12.14.

12 Д.Энхзул, “Дампуурлын эрх зүйн зарим асуудал”, Эрх зүй сэтгүүл 1(2011).

13 Н.Баярмаа, “Дампуурлын хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зарчим, онцлог: Гадаадын зарим орны туршлагаас”, Эрх зүй ба эдийн засаг(илтгэл, шийдвэрийн эмхэтгэл, (УБ, 2018).

Түүнчлэн дотоодын эх сурвалжид Дампуурлын тухай хуулийн төсөл боловсруулах ажлын хэрэгцээнд зориулсан судалгааны тайлангууд томоохон байр суурь эзэлнэ. Тухайлбал:

1. ХЗДХЯ-ны захиалгаар Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн 2011 онд хийсэн “Дампуурлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулахтай холбоотой судалгааны ажлын тайлан”;
2. ХЗДХЯ-ны захиалгаар “Эм Ди Эс энд Хаанлекс” Өмгөөллийн нөхөрлөлийн 2016 онд хийсэн “Дампуурлын хуулийн хэрэгжилтийн хяналт шинжилгээний тайлан”;
3. Германы хамтын ажиллагааны нийгэмлэгээс 2014 онд гаргасан “Дампуурлын хуулийн төсөлд тусгагдвал зохих асуудал-олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн туршлага” судалгааны тайлан;
4. Хууль тогтоомжийн тухай хууль, Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолоор баталсан “Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу хийсэн “Дампуурлын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ”;
5. ХЗДХЯ-ны захиалгаар Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн 2017 онд хийсэн “Аж ахуйн нэгжийн дампуурал ба дахин хөрөнгөжүүлэх ажиллагаа” сэдэвт судалгаа зэрэг нь Монгол Улсын өнөөгийн эрх зүйн орчин, түүний практик болон цаашид хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох хэрэгцээ, шаардлагыг илэрхийлэх мэдээлэл лавлагаа, санал, зөвлөмж бүхий эх сурвалжид зүй ёсоор багтана.

Түүнчлэн Дампуурлын хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын талаар нарийвчилсан, тодорхой мэдээлэл авах зорилгоор тодорхой салбар, чиглэлийн мэдлэг туршлага бүхий мэргэжилтнүүд, хууль хэрэгжүүлж байгаа болон хэрэглэж байгаа, мөн хуулийн хэрэгжилтэд хамаарах субъектүүд оролцсон хэлэлцүүлэг, зөвлөлдөх ажиллагаа нэлээд зохион байгуулагдсан. Тухайлбал, “Төлбөрийн чадваргүйд тооцох буюу дампуурлын эрх зүйн орчинг сайжруулах нь” сэдвийн дор зохион байгуулагдсан зөвлөгөөнд Олон улсын Санхүүгийн Корпорац, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, Монгол банк, Санхүүгийн зохицуулах хороо, Үндэсний Худалдаа, аж үйлдвэрийн танхимын дэргэдэх Монголын Олон Улсын Арбитр зэрэг байгууллагаас гадна БНСУ-ын Дээд шүүх, БНХАУ-ын Төлбөрийн чадваргүйд тооцох эрх зүйн орчныг судлах холбоо зэрэг байгууллагыг төлөөлсөн гадаад дотоодын 100 гаруй зочид төлөөлөгч оролцжээ. Тус зөвлөгөөнд 1/. “Монгол Улсад төлбөрийн чадваргүйд тооцох/ Дампуурлын эрх зүйн орчинг сайжруулах шинэчлэлийг хийх хэрэгцээ, шаардлага болон олон улсын чиг хандлага”; 2/. “Орчин үеийн төлбөрийн чадваргүйд тооцох хэлбэр/ Дампуурлын эрх зүйн орчинг хэрхэн бий болгох вэ?”; 3/. “Шүүхийн бус журмаар дампуурлын хэргийг шийдвэрлэх болон аж ахуйн нэгжийг дахин хөрөнгөжүүлэх нь” гэсэн 3 үндсэн сэдвийн хүрээнд гадаад, дотоодын 8 илтгэл хэлэлцүүлжээ.¹⁴

14 “Дампуурлын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ”-ний тайлан, Холбоос: <https://forum.parliament.mn/files/148389> -аас илтгэлүүдийн талаарх мэдээллийг дэлгэрүүлж үзнэ үү, Сүүлд үзсэн огноо:2022.12.08.

“Аж ахуйн нэгжийн дампуурал ба дахин хөрөнгөжүүлэх ажиллагаа сэдэвт судалгаа”¹⁵-нд Дампуурлын тухай хууль, нэн ялангуяа аж ахуйн нэгжийн дахин хөрөнгөжүүлэх асуудлыг судлан, практикт тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлохын зэрэгцээ БНСУ, болон ХБНГУ-ын дахин хөрөнгөжүүлэх бодлого, хууль эрх зүйн орчинг харьцуулан судлах замаар Монгол Улсын дахин хөрөнгөжүүлэх ажиллагаатай холбоотой эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох талаар санал, зөвлөмжийг боловсруулсан. Тодруулбал дахин хөрөнгөжүүлэх бодлого, зорилго, зарчим, зохицуулалтын хүрээ, үр дүнтэй тогтолцооны хувилбарыг тодорхойлж, хялбарчилсан шуурхай, зардал багатайгаар дампуурлын хэргийг хянан шийдвэрлэхэд чиглэсэн эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай урьдчилсан нөхцөл зэргийг судлах замаар Монгол Улсад нэвтрүүлэх боломж бололцоонд урьдчилсан дүн шинжилгээ хийж, тодорхой санал дэвшүүлсэн.

Гэхдээ дээр дурдсан судалгаанууд нь аж ахуйн нэгжийн дампууралтай холбоотой асуудлын хүрээнд хийгдсэн учир хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын талаар төдийлөн дурдаагүй байв.

Харин “Хуулийн этгээд, банк санхүүгийн байгууллагын дампуурал”¹⁶ сэдэвт судалгаанд дампуурал, төлбөрийн чадваргүйдлийг тодорхойлж буй олон улсын болон Монгол Улсын эрх зүйн ойлголт, дампуурлын хэрэг үүсгэх үндэслэл буюу төлбөрийн чадваргүйд тооцох үзүүлэлт, дампуурлын давуу ба сул тал, дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын онцлог, олон улсын чиг хандлагын талаар өргөн хүрээнд судалсан бөгөөд хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын талаар цухас авч үзсэн. Тухайлбал, “... олон улсад хувь хүн төлбөрийн чадваргүй болоход улмаар үүрэг гүйцэтгүүлэгчдийн шаардлагыг хангахын тулд эд хөрөнгийг нь хуваарилах, нэхэмжлэлийн хэмжээг багасгах, зарим үүргээс чөлөөлөх зэрэг зохицуулалтыг хуульчилсан байдаг. Тухайлбал АНУ-д 100 000 доллараас доошгүй хэмжээний өр төлбөрөө барагдуулж чадахгүй байгаа хувь хүнийг дампуурсанд тооцуулахаар шүүхэд ханддаг. Ихэнх улс оронд хувь хүнийг төлбөрийн чадваргүй гэж үзэн дампуурсанд тооцохдоо зөвхөн “cash flow” буюу өр төлбөрөө цаг хугацаандаа төлж чадахгүй болсон ойлголтыг хэрэглэдэг”¹⁷ талаар тусгажээ. Хэдийгээр тус судалгаа нь хуулийн этгээд, банк санхүүгийн байгууллагын дампууралтай холбоотой асуудлыг судалсан боловч дампуурлын эрх зүйн суурь асуудал, олон улсын чиг хандлагын талаар нэлээд тусгасан эх сурвалжид тооцогдоно.

Судлаач М.Номинцэцэг “Хувь хүний дампуурал” сэдэвт илтгэлдээ дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт дахь хариуцагчдын хамрах хүрээ, үүнд хувь хүний дампуурлын эзлэх байр суурь, хувь хүний дампуурлыг эрх зүйгээр зохицуулах зайлшгүй шаардлага гэсэн хүрээг хамруулж, тухайн зохицуулалтын мөн чанар, зорилго, ач холбогдлыг нотлохыг зорьсон байна.¹⁸ Энэхүү өгүүлэлд:

15 Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Аж ахуйн нэгжийн дампуурал ба дахин хөрөнгөжүүлэх ажиллагаа сэдэвт судалгааны тайлан, Холбоос: <https://nli.gov.mn/pdf/aj-ahuin.pdf>, Сүүлд үзсэн огноо: 2022.12.11.

16 “Хуулийн этгээд, банк санхүүгийн байгууллагын дампуурал” сэдэвт судалгааны тайлан, Олон улсын эрх зүйн хөгжлийн байгууллагын “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг боловсронгуй болгох-чадавхийг бэхжүүлэх” төсөл, 2016. Холбоос: https://cdeaproject.files.wordpress.com/2016/12/2-dam-puural.pdf?fbclid=IwAR1HQ0Hfwbs3innIHfHP1ovJggpL7_tB5Y5-r6wBwdYY-vVNo2BL84aE3Wg, Сүүлд үзсэн: 2022.12.10.

17 Мөн тэнд.

18 М.Номинцэцэг, “Хувь хүний дампуурал”, Бүгд Найрамдах Улс тунхагласны болон Анхдугаар Үндсэн хууль батлагдсан 80 жил, Монгол Улсад ардчилсан Үндсэн хууль батлагдсаны 13 жилийн ойд зориулж 2005 онд Ханнс-Зайделийн сангаас зохион байуулсан Хууль зүйн салбарын залуу багш, судлаач оюутны эрдэм шинжилгээний бага хурлуудын Илтгэлийн эмхтгэл (2004-2005), Ханнс Зайделийн сан, (УБ, 2005), 183-191 дэх тал.

- Хувь хүмүүс зах зээлийн харилцаанд аж ахуй, бизнесийн үйл ажиллагаа маш ихээр, бие даан эрхэлж оролцож байна. Хувь хүмүүсийн зах зээл дэх оролцоо цаашид улам өсөн нэмэгдэнэ;
- Хувиараа бизнес эрхлэгчдийн зээл авагчдын дунд эзлэх хувь нэмэгдэж байна;
- Хувь хүмүүсийн эрхэлж буй бизнесийн үйл ажиллагаа эрсдэлд өртөх нь их байна. Иймд хувь хүмүүс цаашид үйл ажиллагаа үргэлжлүүлэн эрхэлж явуулах төлбөрийн чадваргүй болох тохиолдол ихэснэ хэмээн үзэж, хувь хүмүүсийг дампуурсанд тооцож зарлах материаллаг болон процессын эрх зүйн зохицуулалт зайлшгүй шаардлагатай болох нь харагдаж байна хэмээн дүгнэсэн.

Шударга бус гэрээ, хэлцлийг илрүүлж, хуулийн дагуу арга хэмжээ авах, зарим төлбөрөөс чөлөөлөх, төлбөрийн чадваргүй атлаа аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж буй нэртэйгээр харилцагчдыг төөрүүлэх явдлаас хамгаалж эдийн засгийг цэвэршүүлж байдгаараа дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын ач холбогдол тодорхойлогдоно; Хувь хүний дампуурлыг зарлахын хувьд түүнийг бусад этгээдийг хохироохоос сэргийлж, түүний цаашид ашиг олох зорилгоор аж ахуй эрхлэх эрхийг тодорхой хэмжээгээр хязгаарлан, бизнесийн харилцагч нарт сэрэмжлүүлэх зорилго агуулна; Хувь хүмүүс төлбөрийн чадваргүй болсон асуудлыг ийнхүү тухайлан авч үзэх нь хувь хүмүүс өрөө төлөх замаар бие даасан аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэх боломжийг нээж өгөх, шүүхүүдийн ачааллыг хэт нэмэгдүүлэхгүйгээр хэрэглэгчдийн хэрэгцээг хангасан хянан шийдвэрлэх процесс бий болгох ач холбогдолтой¹⁹ хэмээн тус өгүүлэлд онцолжээ.

Дээр дурдсанаас өөр, Монгол Улсад хувь хүний төлбөрийн чадваргүйдлийг эрх зүйгээр зохицуулах хэрэгцээ, шаардлагыг тухайлж тандан судалсан бүтээл нийтлэгдээгүй байв. Иймд хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын олон улсын чиг хандлага, гадаад орнуудын туршлагыг судалж, хувь хүний дампуурлыг эрх зүйгээр зохицуулах хэрэгцээ, шаардлагыг тандан судалж бодлого боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэх нь зүйтэй юм.

1.2. Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн хөгжлийн хандлага

Хувь хүний дампуурлын харилцааг 1980-аад оноос эхлэн эрх зүйгээр зохицуулж эхэлсэн гэж үзэх боловч уг асуудал цоо шинэ ойлголт биш юм. Түүхэн цаг хугацааны хувьд, ерөнхийдөө 20 дугаар зууны сүүлийн хагаст, хувь хүнд олгох зээлийн үйл ажиллагаа эрс нэмэгдэж, улмаар найдваргүй, эргэн төлөгдөх боломжгүй нөхцөл байдал их хэмжээгээр үүссэнтэй холбоотойгоор хувь хүний дампуурлын асуудлыг тусгайлан зохицуулах, орчин үеийн эдийн засаг, санхүүгийн системд тохирсон зохицуулалт бий болгох шаардлага үүссэн байна. Ийнхүү улс орнууд хувь хүнд олгосон эргэн төлөгдөөгүй зээлийг шийдвэрлэх зохицуулалтыг бий болгож эхэлсэн бөгөөд тухайлбал, сүүлийн 30 жилийн хугацаанд Европ тивийн дийлэнх улсад хувь хүний дампуурлыг зохицуулсан хууль тогтоомж баталж хэрэгжүүлжээ²⁰.

---

19 Мөн тэнд, М.Номинцэцэг, “Хувь хүний дампуурал”, Бүгд Найрамдах Улс тунхагласны болон Анхдугаар Үндсэн хууль батлагдсан 80 жил, Монгол Улсад ардчилсан Үндсэн хууль батлагдсаны 13 жилийн ойд зориулж 2005 онд Ханнс-Зайделийн сангаас зохион байуулсан Хууль зүйн салбарын залуу багш, судлаач оюутны эрдэм шинжилгээний бага хурлуудын Илтгэлийн эмхтгэл (2004-2005), Ханнс Зайделийн сан, (УБ, 2005), 189 дэх тал.

20 György Walter, “Personal Bankruptcy: Model structures and the fresh start”, Corvinus University of Budapest, 2020.

Тодруулж үзвэл, 1979 онд АНУ-д Дампуурлын тухай хууль батлагдсанаас хойш хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт дэлхий нийтийн анхаарлыг татсан гэж хэлж болно. Тухайлбал, 1986 онд Их Британи, 1989 онд Франц, 1994 онд Герман, 1995 онд Австри улсад хувь хүний дампуурлын талаарх эрх зүйн зохицуулалт бий болсон бол Чех 2008 онд, Польш 2009 онд, Итали 2012 онд, Испани 2013 онд, Унгар 2015 онд тус тус холбогдох зохицуулалтыг хуульчлан баталсан.

Судалгааны бүтээлүүдийг үзэхэд улс орнуудын хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтууд ерөнхийдөө шинээр эхлэх боломж²¹, нийгмийн даатгалын нөхцөл, хөдөлмөрийн зах зээлд үзүүлэх нөлөө, бизнес эрхлэх сэдэлд нөлөөлөх хувь хүний дампуурлын нөхцлүүд болон өр тэглэх нөхцөл, хувь хүний нэр хүнд, нийгмийн аюулгүй байдлыг хамгаалах асуудал, холбогдох зөрчлийг тодорхойлсон байдал, хөнгөлөлтийн нөхцөл зэрэг олон талын асуудлын хувьд хоорондоо нэлээд ялгаатай байна.

Эдгээрээс хөнгөлөлтийн нөхцөл²² нь АНУ болон Европын орнуудын зохицуулалтын хувьд үндсэн ялгарах нөхцөл болж байгаа бөгөөд энэ нь өрийг чөлөөлөх болон хөнгөлөх нөхцөл, шинээр эхлэх боломж зэргийг хамарсан асуудал юм. Үүнд, өрийн хөнгөлөлтийн нөхцөл нь төлөх хугацааг хойшлуулах, тухайн өртэй холбогдох аливаа үйлчилгээний төлбөрөөс чөлөөлөх, хүүнээс чөлөөлөх, бууруулах зэрэг зохицуулалтын арга хэмжээг багтаадаг.

Харьцуулж авч үзвэл, АНУ-ын зохицуулалт нь түүхэн уламжлалын хувьд анх зээлдэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг илүүтэй авч үзсэн бол, үүнээс хожим зохицуулалт хийсэн Европын орнуудын хувьд зээлдүүлэгчийн эрх ашгийг хангах тал дээр түлхүү анхаарсан байв. Харин сүүлийн үеийн чиг хандлагыг тандвал, АНУ-ын зохицуулалт илүү чангарсан буюу зээлдэгчид үзүүлэх хөнгөлөлтийн нөхцөлүүдийг багасгаж байгаа бол Европын орнууд эсрэгээрээ, зохицуулалтаа зөөллөх хандлагатай байгаа нь ажиглагдсан.

Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтад дараах асуудал²³ -ыг анхаарах шаардлагатайг онцолдог байна. Үүнд:

Дампуурлын процессыг эхлүүлэх шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд:

- Процесст оролцох эрхтэй буюу өргөдөл гаргах эрхтэй этгээд (хувь хүн, хувиараа бизнес эрхлэгч), онцгой болон хязгаарлах нөхцөлүүд гэх мэт;
- Процессыг эхлүүлэх эрхтэй этгээд, үүнд багтах зээлдүүлэгч, хариуцагч гэх мэт этгээд;
- Урьдач нөхцөлүүд, үүнд хөрөнгө, орлого, барьцаанд үүсч буй эрсдэл, процессыг эхлүүлэх эрх зүйн байдал (статус) гэх мэт;
- Өрийн урьдчилсан нөхцөлүүд, үүнд өр үүссэн байдал, өрийн хэмжээ гэх мэт;
- Хэрэглэгчийн бус төрөлд хамаарах үүргийн хүчинтэй байдал, үүнд тэтгэмж, торгууль гэх мэт;

21 Fresh start

22 Leniency – өршөөх байдал

23 György Walter, "Personal Bankruptcy: Model structures and the fresh start", Corvinus University of Budapest, 2020.

- Өр төлбөрийн хугацаа хэтэрсэн тохиолдолд эхлэх, эсвэл төлбөрийн чадваргүй болмогц шууд эхлэхийн аль нь үйлчлэх тухай;
- Процесстой холбоотой зардал, үүнд багтах төлбөр болон бусад зардал, тэдгээрийг хэн хариуцах зэрэг асуудал багтана.

Процессын хүрээнд:

- Процессыг хэн хариуцаж явуулах тухай, үүнд дампуурлын асуудал хариуцсан алба, хороо, шүүх, хотын захиргаа гэх мэт;
- Бүх зээлдүүлэгчийг оролцуулах эсэх;
- Дампуурлын хэлэлцээрт хүрэх арга зам, үүнд зээлдүүлэгчдийн олонхийн шийдвэрийг харгалзах гэх мэт;
- Эргэн төлөлтөд хамрагдах үл хөдлөх хөрөнгө, үүнээс нийт үл хөдлөх хөрөнгө ба гэрээний хэрэгжилтэд хамаарах үл хөдлөх хөрөнгө, ирээдүйд бий болох үл хөдлөх хөрөнгө гэх мэт ангилал;
- Процессоос чөлөөлөгдөх буюу хамаарахгүй тохиолдол, нөхцөлүүд, үүнд зээлдүүлэгч эргэн төлөлт хүлээн авахад хамаарах урьдчилан сэргийлэлт, хариуцагчийн ирээдүйд олох орлого болон үл хөдлөх хөрөнгө гэх мэт;
- Процесс үргэлжлэх хугацаа, үүнд төлбөр түдгэлзүүлэлт буюу царцаалтын үргэлжлэх хугацаа, харилцан тохиролцсон эргэн төлөлтийн үүрэг гэх мэт;
- Эргэн төлөлтийн хуваарийг албадан биелүүлэх зорилго бүхий, хариуцагчийн эсрэг тогтоосон бусад төрлийн зохицуулалт бий эсэх, үүнд зээл авахыг хориглох, бүх төрлийн орлого, зарлага, хөрөнгө оруулалтыг хянах механизм зэрэг асуудал багтана.

Процессын үр дүн, төгсгөлийн шатны хүрээнд:

- Эргэн төлөх үүргийн үргэлжлэх хугацаа;
- Хаалт хийх шаардлагад нийцсэн эргэн төлөлтийн жишиг түвшин, түүнийг өрийн хувиар тооцсон байх;
- Идэвхтэй оролцооны улмаас өрөөс чөлөөлөгдөх түвшин, хэмжээ, үүнд зөвхөн түдгэлзүүлэх буюу царцаах, эсвэл тодорхой хувийг чөлөөлөх гэх мэт арга хэмжээ;
- Цаашид авагдах захиргааны нэмэлт арга хэмжээ, түүний алхмууд, үүнд зээл авах хязгаарлалт, зарлал, бүртгэл, жагсаалтад оруулах гэх мэт холбогдох харилцаа багтана.

Үүнээс гадна хувь хүний дампуурлын харилцааг зохицуулсан хууль тогтоомж, холбогдох ажиллагааны арга барилд нь үндэслэн улс орнуудыг ангилах болон түүний учир шалтгааныг тодорхойлох зааг ялгааг гаргах боломжтой. Ингэхдээ процессын явцад зээлдүүлэгч, хариуцагчийн алины нь ашиг сонирхол түрүүнд тавигдаж, хэнийг нь илүү хамгаалж байна вэ гэдгийг авч үздэг. Тухайлбал, хариуцагчид ээлтэй буюу хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын уламжлалт байдлыг илүүд үздэг Европ тивийн орнуудтай харьцуулахад, АНУ-ын эрх зүйн зохицуулалт нь хувь хүний дампуурлын харилцаанд зээлдүүлэгчийн эрх, ашиг сонирхлыг давуу байдлаар тусгасан байна.

Эдгээр ялгаатай арга барил нь хувь хүний дампуурлын харилцааг янз бүрийн өнцгөөс судлахад мөн хүргэдэг. Үүнд:

- Ёс суртахууны шинжтэй эрсдэл, өр барагдуулах, чөлөөлөх асуудал, “шинэ эхлэл”-ийн харилцаа болон түүнийг урвуулан ашиглах магадлал;
- Дампуурлыг нийгмийн даатгалын нэг төрөл гэж үзэх, нийгмийн халамжид хамааруулах байдал;
- Бизнес эрхлэх хөшүүрэг болон дампуурлын зохицуулалтын харилцан хамаарал, ажиллах хүчний нийлүүлэлтэд үзүүлэх нөлөө;
- Оролцогчдод тулгарах хүний эрхийн асуудал, гутаан доромжлох үйлдэл зэрэг асуудал багтана.

Дээрх асуудлууд нь хоорондоо нягт холбоотойгоос гадна зарим хандлага, үр дагавар нь улс орнуудын зохицуулалтын хэрэгжилтэд ихээхэн нөлөөлдөг.

Саяхан болтол дэлхий нийтээр “дампуурал” гэдгийг төлбөрийн чадваргүй болсон этгээдийн үйл ажиллагааг нь бүрмөсөн зогсоон, зах зээлээс шахан гаргах гэсэн явцуу ойлголтоор авч үздэг байсан бол дампуурлын эдийн засагт үзүүлэх нөлөө, ажлын байр болон бусад олон чухал нийгмийн асуудлыг харгалзан төлбөрийн чадваргүй этгээдийн үйл ажиллагааг нь зогсоон дуусгавар болгодог дампуурлын эрх зүйн үндсэн арга замын зэрэгцээ сэргээх, хөл дээр нь босгох, дахин хөрөнгөжүүлэх реорганизацийн аргыг дампуурлын зохицуулалт гэсэн ойлголтын хүрээнд авч үзэх болсон.²⁴ Үүний нэг бол “Шинэ эхлэл”-тэй холбоотой зохицуулалт юм.

“Шинэ эхлэл”

Хувь хүний дампуурлын зохицуулалтын нэг чиглэл бол шинээр эхлэх боломж олгох тухай ойлголт юм. “Шинэ эхлэл” гэх ойлголтыг хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын ашиг тусыг урвуулан ашиглах явдал, нийгмийн даатгалд хамаарах эсэх, гүтгэлэг доромжлол зэрэг хүний эрхийн зөрчил, тэдгээрийн шийдвэрлэлт, зайлшгүй байдал, бизнес эхлүүлэх сэдэл, хөдөлмөрийн зах зээлтэй холбогдох харилцаа зэрэг талаас нь нэлээд судалсан байдаг. Ерөнхийдөө шинээр эхлэх боломж нь хувь хүмүүс болон бизнес эрхлэгчдийн өр төлбөрийн асуудал дээр тухайн орны зохицуулалт хэр зэрэг өршөөнгүй ханддагтай шууд холбоотой үүсдэг.

“Шинэ эхлэл” бол хувь хүний дампуурлын зохицуулалтын хувьд тодорхой шинж чанарыг агуулсан байх тухай ойлголт юм. Боломж олгох буюу шууд дампуурлын талаарх ойлголт, холбогдох зохицуулалт бий эсэх (АНУ-ын хуулийн 7 дугаар зүйлд заасантай ойролцоо гэх мэт)-ийг авч үзнэ. Үүнд хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтад холбогдох дараах асуудал орно.

Багтах эсэхийг тогтоох шалгуур:

- Процесст оролцох эрхтэй буюу өргөдөл гаргах эрхтэй этгээд (хувь хүн, хувиараа бизнес эрхлэгч), онцгой болон үүссэн процесстэй холбогдох хязгаарлах нөхцөлүүд гэх мэт;

---

24 “Хуулийн этгээд, банк санхүүгийн байгууллагын дампуурал” судалгааны тайлан, Олон улсын эрх зүйн хөгжлийн байгууллага, “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг боловсронгуй болгох- чадавхийг бэхжүүлэх” төсөл, 9 дэх тал, 2016. Холбоос: https://cdeaproject.files.wordpress.com/2016/12/2-dam-puural.pdf?fbclid=IwAR1HQ0Hfwbs3innIHfP1ovJggpL7_tB5Y5-r6wBwdYY-vVNo2BL84aE3Wg, Сүүлд үзсэн:2022.12.16.

- Ажиллагааг эхлүүлэх эрхтэй этгээд, үүнд багтах зээлдүүлэгч, хариуцагч гэх мэт этгээд;
- Урьдач нөхцөлүүд, үүнд хөрөнгө, орлого, барьцаанд үүсэж буй эрсдэл, процессыг эхлүүлэх эрх зүйн байдал гэх мэт;
- Өрийн урьдчилсан нөхцөлүүд, үүнд өр үүссэн байдал, өрийн хэмжээ гэх мэт;
- Хэрэглэгчийн бус төрөлд хамаарах үүргийн хүчинтэй байдал, үүнд тэтгэмж, торгууль гэх мэт;
- Өр төлбөрийн хугацаа хэтэрсэн тохиолдолд эхлэх, эсвэл төлбөрийн чадваргүй болмогц шууд эхлэхийн аль нь үйлчлэх тухай;
- Хариуцагчийн өнцгөөс авч үзвэл ажиллагааны зардал хэр байгаа тухай (гүйлгээний зардал).

Процессын нарийн төвөгтэй байдал:

- Процессыг хэн хариуцаж явуулах тухай, үүнд дампуурлын асуудал хариуцсан алба, хороо, шүүх, хотын захиргаа гэх мэт;
- Бүх зээлдүүлэгчийг оролцуулах эсэх;
- Дампуурлын хэлэлцээрт хүрэх арга зам, үүнд зээлдүүлэгчдийн олонхын шийдвэрийг харгалзах, хянан шийдвэрлэх ажиллагаа гэх мэт;
- Процессын үргэлжлэх хугацаа, үүнд түдгэлзүүлэлт буюу царцаалтын үргэлжлэх хугацаа, харилцан тохиролцсон эргэн төлөлтийн үүргүүд гэх мэт.
- Хамрагдахгүй тохиолдлууд, үүнд босго, хөрөнгийн болон орлогын төрөл, ирээдүйн орлого, өмч зэрэгт нь үндэслэх гэх мэт.

Өрийн бүтцийг өөрчлөх үед чөлөөлөх нөхцөлүүд:

- Эргэн төлөх үүргийн үргэлжлэх хугацаа, харилцан тохиролцсон хугацаа;
- Тогтоосон шаардлагад нийцсэн эргэн төлөлтийн жишиг түвшин, түүнийг өрийн хувиар тооцсон байх;
- Идэвхтэй оролцооны улмаас өрөөс чөлөөлөх түвшин, хэмжээ, үүнд зөвхөн түдгэлзүүлэх буюу царцаах, эсвэл тодорхой хувийг бүрэн чөлөөлөх гэх мэт арга хэмжээ;
- Шууд чөлөөлөх, эсвэл шүүхийн шийдвэрээс шалтгаалах нөхцөлтэйгээр чөлөөлөх.

Өргөдөл гаргах үед болон өргөдөл гаргасны улмаас нэр хүндэд учрах хохирол (stigma):

- Эргэн төлөлтийн хуваарийг албадан биелүүлэх зориулалттай, хариуцагчийн эсрэг бусад төрлийн зохицуулалт бий эсэх, тухайлбал зээл авахыг хориглох, бүх төрлийн орлого, зарлага, хөрөнгө оруулалтыг хянах гэх мэт зохицуулалт;
- Хууль тогтоомжийн хүрээнд нэр хүндэд учрах хохирол (stigma), үүнд дампуурал, өр барагдуулалт гэх мэт;

- Захиргааны нэмэлт арга хэмжээ, алхмууд, үүнд зээл авах хязгаарлалт, бүртгэл, жагсаалт, зарлалд оруулах гэх мэт холбогдох харилцаа багтана.

Дээрх жагсаалт нь 2007 онд хийгдсэн, АНУ, Франц, Герман, Англи, Канад Улсыг харьцуулсан судалгаа²⁵-аар тодорхойлсон ангилалд үндэслэсэн. Тус судалгаанд улс орнуудыг дампуурлын асуудалд баримтлах бодлогын хувьд өр төлөх үүрэгтэй хариуцагчид даатгал олгох болон үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд шийтгэл хүлээлгэх хоёрын хоорондын уян хатан байдлыг үндэслэн харьцуулалт хийсэн. Ингэхдээ нийт 7 ангилал буюу шалгуурыг ашигласан бөгөөд үүнд, өр төлбөрөөс чөлөөлсөн хэмжээ, хамрагдахгүй эд хөрөнгийн төрөл, хамрагдахгүй орлогын төрөл, хамрагдахгүй орлогоос илүү гарсан тохиолдолд хариуцагч өр төлөхөд зарцуулах ёстой хувь хэмжээ, эргэн төлөлтийн үүргийн үргэлжлэх хугацаа, дампуурлын нийт зардал, дампуурлын шийтгэл гэсэн асуудал багтсан. Эдгээр асуудлын хүрээнд ангилан авч үзэхэд улс орнууд, түүний дотор Европ тивийн орнууд ч хоорондоо ихээхэн ялгаатай байжээ.

2002 онд хийгдсэн судалгаа²⁶-нд өрийг өршөөх боломж, түүний тодорхой бөгөөд шуурхай шийдвэрлэх байдалд нь үндэслэн улс орнуудыг ангилжээ. Ингэхдээ эхний бүлэг буюу “консерватив зохицуулалттай” орнуудад өрөөс чөлөөлөх ямар ч боломжгүй, шинээр эхлэх боломж байхгүй бөгөөд арилжааны гэсэн ангилалд хамаарахгүй дампууралд өртсөн хувь этгээд дампуурал зарлах өргөдөл гаргах зохицуулалт байхгүй, ийм зохицуулалт байсан ч өрөөс чөлөөлөх ямар ч боломж олгодоггүй байна. Хоёр дахь бүлэг буюу “дунд зэрэг зохицуулалттай” ангилалд хамаарах орнуудын хувьд өрөөс чөлөөлөх, шинээр эхлэх боломж байдаг ч тухайн нөхцөлүүдийг эдлэх эсэх нь тодорхойгүй буюу хамрагдах шалгуур маш хатуу, ажиллагаа явуулах процесс олон нийтэд танигдаагүй, зардал өндөр болон боломжийг урвуулан ашиглахтай холбоотой хардалт өндөр байна. Харин гурав дахь бүлэгт багтах буюу “либерал зохицуулалттай” улсуудын хувьд шууд дампуурал зарлах болон эргэн төлөлтийн тохиролцоонд хүрсэнээр автоматаар, богино хугацаанд шинээр эхлэх боломж үүсдэг.

“Шинэ эхлэл” гэсэн ойлголтын талаар түүнийг шүүмлэх болон дэмжих олон төрлийн аргумент гарсан байдаг бөгөөд үүний нэг нь шинэ эхлэл нь хариуцагчид “нийгмийн баталгаа” олгодог учраас бизнесийн үйл ажиллагаа эхлүүлэх тал дээр хувь хүнд учруулах эрсдэлийг бууруулдаг гэсэн аргумент юм. Гэхдээ энэ нь бизнесийн үйл ажиллагааг дэмждэг ч ёс суртахууныг алдагдуулах эрсдэлтэйд мөн тооцогдож байна. Өөрөөр хэлбэл эрсдэл зээлдүүлэгчид рүү шилжих буюу зээл олгогчид зээлийн өндөр хүү тогтоох зэрэг арга хэмжээ авахад хүргэж болзошгүй гэсэн сөрөг үр дагавар үүсэх магадлалтай юм.

---

25 White (2007)

26 Efrat (2002)

ХОЁР. ЗАРИМ УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ОНЦЛОГ

Дампуурлын тогтолцоо нь хөгжиж буй эдийн засагтай аливаа оронд эдийн засгийн эмх замбараагүй нөхцөл байдлаас урьдчилан сэргийлж, дэг журмыг төлөвшүүлэн үйлчлэх ёстой. Түүнчлэн дампуурлын механизм нь аливаа хариуцагчийг дампуурсан тохиолдолд нэг талаас нэхэмжлэгч өөрийн хохирлыг багасгах, эд хөрөнгөө тодорхой хэмжээгээр эргүүлэн авах, нөгөө талаас хариуцагчийг дахин найдваргүй бизнесийн үйл ажиллагаа явуулахаас сэргийлэх нөхцөлийг бий болгодог билээ. Энэхүү асуудал нь өөрөө цаад угтаа нийгмийн олон төрлийг харилцааг агуулсан, тэдгээртэй шууд уялдан, эсвэл тодорхой төрлийн харилцаануудаас үүсэн гарсан байдаг.²⁷

Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын онцлогийг илрүүлэх зорилтын дор дараах 3 улсыг сонгож судлав. Үүнд, хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцооны хувьд хамгийн эртний загварын нэг бөгөөд хамгийн зөөлөн зохицуулалттайд тооцогддог Америкийн Нэгдсэн Улс; Европын орнуудын зохицуулалтын үндсэн загвар байсан боловч процессын хатуу зохицуулалтаа зөөлрүүлсэнд тооцогдож буй Бүгд Найрамдах Австри Улс; нөхцөл, шалгуур, процессын хувьд нэлээн төвөгшилтэйд тооцогддог боловч нарийвчилсан зохицуулалт бүхий Унгар Улсыг хамруулсан.

2.1 Америкийн Нэгдсэн Улс

АНУ-ын загвар нь хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцооны хамгийн эртний загварын нэг бөгөөд уламжлалт байдлаар хамгийн зөөлөн тогтолцооны нэгд тооцогдож ирсэн.

Тус улсын Дампуурлын тухай хууль²⁸-д зээлдэгч хувь хүн дампуурлын талаар өргөдөл гаргах боломжтой хоёр төрлийн процесс (хоёр бүлэг) бий. Нэг нь тус хуулийн 7 дугаар бүлгийн хүрээнд хамаардаг бол нөгөө нь 13 дугаар бүлгийн хүрээнд хамаарна. Тухайн хоёр процессоос сонгох нөхцөл 2005 онд Дампуурлыг урвуулан ашиглахаас урьдчилан сэргийлэх, хэрэглэгчийг хамгаалах тухай хууль²⁹ батлагдсанаар ихээхэн өөрчлөгдөж, 7 дугаар бүлгийн хүрээнд хамрагдах нөхцөл илүү чангарчээ.

ДтХ-ийн 7 дугаар бүлгийн дагуу, төлбөрийн чадваргүй болсон хүн өргөдөл гаргахад өртэй этгээд, эсвэл томилогдсон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч хүлээсэн үүргээ хэсэгчлэн болон бүрэн төлж барагдуулахын тулд хөрөнгийн тодорхой багцаа татан буулгадаг. Татан буугдах хөрөнгийг тухайн мужийн хуулиас хамааран муж бүрт ялгаатай заасан. Ингэхдээ хөрвөх чадвартай хөрөнгийг татан буулгах тохиолдолд зээлдэгч баталгаагүй өрийн ихэнх хэсгээс чөлөөлөгддөг. Үүнд, баталгаагүй өр гэдэгт кредит картын төлбөр, хувь хүнээс авсан зээл, эмнэлгийн төлбөр, байрны хэрэглээний төлбөр зэрэг багтана. Мөн зээлдэгч 7 дугаар бүлгийн дагуу өргөдөл гаргаснаас хойш дахин 6 жилийн дотор тус зохицуулалтын хүрээнд өргөдөл гаргах

27 М.Номинцэцэг, “Хувь хүний дампуурал”, Бүгд Найрамдах Улс тунхагласны болон Анхдугаар Үндсэн хууль батлагдсан 80 жил, Монгол Улсад ардчилсан Үндсэн хууль батлагдсаны 13 жилийн ойд зориулж 2005 онд Ханнс-Зайделийн сангаас зохион байуулсан Хууль зүйн салбарын залуу багш, судлаач оюутны эрдэм шинжилгээний бага хурлуудын Илтгэлийн эмхтгэл (2004-2005), Ханнс Зайделийн сан, (УБ, 2005), 183 дахь тал.

28 Bankruptcy Code.

29 Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act.

эрхгүй болно (АНУ-ын шүүхийн шийдвэрээр). Энэхүү загвар нь ерөнхийдөө ихэнх улс оронд үйлчилдэг корпорацуудын арилжааны зээлийг татан буулгах загвартай адил бөгөөд “шууд дампуурал” гэсэн ангилалд багтдаг.

Харин ДтХ-ийн 13 дугаар бүлгийн зохицуулалтын хувьд зээлдэгчийн хөрөнгө түүнд хэвээр үлддэг буюу хөрөнгийг нь оролдохгүй боловч зээлдэгч ирээдүйд олох орлогоосоо эргэн төлөх төлөвлөгөөний дагуу зээлээ бүрэн болон хэсэгчлэн төлөх үүрэг хүлээдэг. Эргэн төлөлтийн хуваарийг 3-5 жилийн хугацаатай төлөвлөнө. Хуваарийн дагуу төлж дууссаны дараа бүх өр чөлөөлөгдөнө. Зээлдэгч 13 дугаар бүлгийн дагуу өргөдөл гаргаснаас хойш 180 хоногийн дотор дахин энэ зохицуулалтын хүрээнд өргөдөл гаргах эрхгүй.

Дампуурлыг урвуулан ашиглахаас урьдчилан сэргийлэх, хэрэглэгчийг хамгаалах тухай 2005 оны хуулиас өмнө зээлдэгч нь дээр дурдсан хоёр зохицуулалтаас аль нэгийг сонгох эрхтэй байжээ. Харин шинэ хууль батлагдсанаар шинээр эхлэх боломжийг аль ч талаас нь авч үзэхэд бэрхшээлтэй болсон. Тус хууль нь ДтХ-ийн хоёр зохицуулалтыг сонгох нөхцөлүүдийг хязгаарласан бөгөөд өөрөөр хэлбэл зээлдэгчийн хувьд илүү хатуу болж, эргэн төлөлтийг уртасгасан байна. Ингэснээр өргөдөл гаргахад төлөх хураамж илүү өндөр болж зээлдэгчид тавих шаардлага мөн нэмэгдсэн. Гол зорилго нь хэрэглэгчийн хамгаалалтыг бууруулах, ДтХ-ийн дээр дурдсан хоёр бүлгийн зохицуулалтад хамрах зээлдэгчийн тоог багасгах, өрөө төлөх хангалттай хэмжээний орлоготой зээлдэгч 13 дугаар бүлгийн зохицуулалтын хүрээнд эргэн төлөлтийн хуваарийн дагуу төлөлтөө хийх баталгааг хангахад чиглэжээ. Харин 7 дугаар бүлгийн зохицуулалт нь зөвхөн хангалттай хэмжээний орлогогүй зээлдэгчид л үйлчлэх болсон.

Өргөдөл гаргаснаар, дампуурлын зохицуулалтыг урвуулан ашиглаж байгаа эсэхийг шийдэх шалгуур буюу хяналт шалгалтаар орох шаардлагатай болсон. Үүний хүрээнд сүүлийн таван жилийн сар бүрийн нийлбэр орлогыг авч үздэг байна. Шүүх хэрэв хувь хүний өр нь бизнесийн өр биш хэрэглэгчийн өр төлбөр байвал “урвуулан ашигласан” гэсэн үндэслэлээр 7 дугаар бүлгийн зохицуулалтын хүрээнд гаргасан өргөдлийг хүлээн авахаас татгалздаг. Харин 13 дугаар бүлгийн дагуу өргөдөл гаргахад эргэн төлөлтийн нийт хугацааг улсын хэмжээний нийт эргэн төлөлтийн дундаж хугацаагаар тогтоох болжээ. Үүнд, зээлдэгчийн орлого улсын дундаж түвшингээс бага бол эргэн төлөлт 3 жилийн хугацаанд үргэлжлэх бөгөөд харин орлого дундаж түвшингээс дээш бол ерөнхийдөө 5 жил үргэлжилнэ. 13 дугаар бүлэгт заасан зохицуулалтын дагуу тогтоосон хугацаанд эргэн төлөлтийг хуваарийн дагуу хийж дууссаны дараа бүх өр чөлөөлөгддөг тул хугацааг урт тогтоох нь зээлдүүлэгчид илүү ашигтай юм.

Шалгуур. ДтХ-ийн 7 дугаар бүлэгт тусгасан шалгуурын хувьд зээлдэгч нь хувь хүн, нөхөрлөл, компани болон бизнесийн бусад хэлбэртэй байж болох (АНУ-ын шүүхийн тайлбарын дагуу) бөгөөд хувь хүний хувьд зарим төрлийн хязгаарлалт тогтоосон. Ингэхдээ өргөдөл гаргасны дараа өрийн чөлөөлөлт/хөнгөлөлт нь нөхөрлөл, компанид бус хувь хүмүүст хамааралтай байхаар заажээ. Гэхдээ өрийн чөлөөлөлт/хөнгөлөлт олгогдох нь баталгаатай бус бөгөөд зарим төрлийн өрийг чөлөөлөхгүй байхаар заасныг анхаарах нь зүйтэй. Үүнээс гадна дампуурлын харилцаанд үл хөдлөх хөрөнгийн барьцаанаас чөлөөлөгдөхгүй.

Тус хуулийн 13 дугаар бүлэгт заасан шалгуурын хувьд ямар ч хувь хүн тус зохицуулалтад хамрагдахаар өргөдөл гаргаж болох бөгөөд хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, бүртгэлгүй бизнес эрхлэгч хувь хүн, цорын ганц өмчлөгч нар өрөөс чөлөөлөгдөх шалгуурт багтана. Гэхдээ баталгаагүй өрийн хэмжээ нь тогтоосон доод хэмжээнээс хэтрээгүй тохиолдолд өрийн хөнгөлөлт/чөлөөлөлтөд хамрагдана³⁰. Компани болон нөхөрлөл энэ зохицуулалтад хамаарахгүй.

Хуулийн хэрэгжилтийн судалгааны дүнд, зохицуулалт ба хэрэгжилт хоорондоо ихээхэн зөрүүтэй байгаа нь ажиглагддаг. Энэ нь муж бүрт тогтсон эрх зүйн соёл, хандлага болон төрийн албан хаагч, шийдвэр гаргагчдын дунд нэгэнт тогтсон ажлын арга барилаас үүдэлтэй³¹ бөгөөд хамгийн гол ялгаа нь бодитоор олгогдож байгаа өрийн хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн түвшин юм. Гэхдээ муж бүрийн хувьд харилцан адилгүй нөхцөл байдалтай байна.

2.2 Бүгд Найрамдах Австри Улс

Австри Улсын 1995 онд үүссэн хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын загвар 2017 онд шинэчлэгдэх хүртлээ Европын орнуудын үндсэн загвар болж байв. Харин 2017 онд Төлбөрийн чадваргүйдлийн тухай хууль (*Insolvency law -Insolvenzrechtsänderungsgesetz 2017*) баталж, шинэчлэл хийснээр дампуурлын процессын хатуу бүтцээ зөөлрүүлсэн гэж үздэг.

Тус улсын дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт нь зээлдэгч, зээлдүүлэгч, шүүх/захиргааны байгууллагын шийдвэрээс шалтгаалан процесс хаана, хэрхэн явагдах тухайд шаталсан хувилбарын сонголттой. Ингэхдээ, аль ч процессыг эхлүүлэхэд “шударга санаа” агуулсан байх ёстой бөгөөд энэ нь хувь хүний дампуурлын зохицуулалтын үндсэн зарчим болдог.

Австри Улсын зохицуулалтад “шууд дампуурал”-ын сонголт байхгүй. Ажиллагааны эхний шат нь шүүхээс гадуурх ажиллагаа байх бөгөөд энэ нь 1995 онд хууль батлагдахаас ч өмнө үйлчилж байсан. Энэ нь үндсэндээ зээлдүүлэгч болон зээлдэгчийн хооронд байгуулсан гэрээнд үндэслэн үүргийн бүтцэд өөрчлөлт оруулах замаар эвлэрлийн журмаар шийдвэрлэх ажиллагаа юм. Эргэн төлөлтийн төлөвлөгөөг зээлдүүлэгчдийн олонхын шийдвэрээр хамгийн ихдээ 7 жилийн хугацаанд амжилттай биелүүлсэн тохиолдолд төлбөр барагдуулсанд тооцно. Энэ тохиолдолд зээлдэгч өөрийн хөрөнгө, орлого, зардлаа зохицуулах бүрэн эрхээ өөртөө хадгалж, эргэн төлөлтийн төлөвлөгөөг биелүүлэх үүрэг хүлээх бөгөөд өр барагдуулах албан ёсны зөвлөхүүд процессын явцад дэмжлэг үзүүлдэг.³²

Эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа амжилтгүй болсон тохиолдолд шүүхийн процесст шилжихэд мөн ялгаатай сонголтууд бий. Шүүхийн ажиллагаа эхлүүлэхэд зээлдэгч төлбөрийн чадваргүй болсон, мөн эвлэрэх ажиллагаа амжилтгүй болсон гэдгийг нотлох шаардлагатай. Эхний сонголт бол “албадан өөрчлөлт” (“*Zwangsausgleich*”) юм. Зээлдэгч нь “дахин сэргэх” төлөвлөгөө гаргасны үндсэн дээр төлбөр төлөх үүргийн 20%-ийг 2 жилийн дотор, 5 жилийн дотор 30%-ийг төлөх саналыг зээлдэгчид тавьдаг. Зөвшөөрөх эсэхийг зээлдэгчдийн олонхын саналаар шийдэх бөгөөд зээлдэгч бүр өөр өөр босго тавьж болно. Энэ тохиолдолд эд хөрөнгийг албадан худалдахгүй.

30 Currently about TUSD 400 unsecured debt and MUSD 1,2 secured debt

31 Efrat, 2003

32 Györi, Hetes-Gavra et al., 2016

Хэрэв энэ ажиллагаа амжилтгүй болвол дараагийн алхам нь эргэн төлөлтийн төлөвлөгөө байна. Энэ ажиллагааны үед зээлдэгчийн хөрөнгө, эд хөрөнгийг бүртгэх бөгөөд үндсэн хэрэгцээг хангах хэмжээний хөрөнгөөс бусад хөрөнгийг худалдан борлуулах боломжтой. Эргэн төлөлтийн төлөвлөгөөнд дээд тал нь 7 жилийн хугацааг заах бөгөөд зээлдэгчдийн олонхын шийдвэрээр зөвшөөрөл өгнө. Гүйцэтгэлийн явцад зээлдэгч зээлдүүлэгчийн хяналтгүйгээр үйл ажиллагаа явуулах ба төлөвлөгөө амжилттай хэрэгжсэний үндсэн дээр өр төлбөрөөс бүрэн чөлөөлөгдөнө.

Хэрэв зээлдүүлэгчид төлөвлөгөөнөөс татгалзвал сүүлийн шатны процесс нь “оролцох процесс” (“Abschöpfungsverfahren”) байна. Үүнд, орлогын доод хэмжээг шүүх тогтооно. Тус босгыг давсан орлогын хувьд албан ёсоор томилогдсон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч төлбөрийг хариуцаж зээлдэгчид рүү шууд шилжүүлнэ. Энэ процесс ерөнхийдөө итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч, зээлдэгч нарын хяналт дор явагдах бөгөөд амьдралын баталгаажих доод түвшинтэй тэнцэх хэмжээний орлогоор зээлдэгч нь амьдрах болно. Мөн энэхүү процесс 3-7 жил үргэлжлэх бөгөөд үүргийн хэдэн хувийг төлсөн гэдгээс хамаарч гүйцэтгэл эцэслэгдсэн эсэхийг шийднэ. 3 жилийн хугацаагаар тогтоогдсон тохиолдолд төлбөрийн үүргийн 50%-ийг төлж дуусгасан байх ёстой. Харин 7 жилийн хугацаанд баталгаагүй үүргийн 10%-ийг төлж барагдуулаагүй бол төлбөрөөс шууд чөлөөлөгдөхгүй (2017 оны өөрчлөлтөөр энэ шаардлагыг хассан). Гэхдээ энэ нь зөвхөн шүүхийн шийдвэрт үндэслэх бөгөөд шүүхээс эргэн төлөлтийн хугацааг сунгаж болно. Энэ шатанд гол онцлог нь зээлдэгчдийн зөвшөөрлийг авах хэрэггүй бөгөөд тогтоосон журмын дагуу зохицуулагдаж, мөн уг арга хэмжээнд хамрагдах өргөдөл гаргахад хатуу шаардлага (өмнө нь өргөдөл гаргаж энэ процесст хамрагдаж байсан эсэх, хүчирхийлэл үйлдэж байгаагүй байх, шударга, хариуцлагатай хандсан байх г.м) тавигддаг.

Харин 2017 онд хийсэн шинэчлэл нь “шинэ эхлэл”-ийг дэмжих хэд хэдэн шинжийг агуулсан байна. Тухайлбал, орлого багатай өргөдөл гаргагч дээр дурдсан ажиллагаануудад хамрагдах боломж хязгаарлагдмал байсныг шинэчилж, орлого багатай өргөдөл гаргагч шууд сүүлийн шатны процесс болох “оролцох процесс”-т хамрагдах эрхтэй байхаар хуульчилсан. Үүний зэрэгцээ тухайн процессыг эхлүүлэх шалгуурыг зөөллөсөн байна. Өмнө дурдсанчлан, 7 жилийн хугацаанд баталгаагүй үүргийн 10%-ийг төлж барагдуулсан байх шаардлагыг хасч, тухайн хугацааг 5 жил болгон богиносгосон. Эдгээрээс гадна захиргааны зардлаас чөлөөлөгдөх боломжуудыг нэмж тусгажээ. Ингэснээр Австри Улсын зохицуулалт илүү зөөлөн шинжтэй загвар болсон учир дампуурлын процессын дагуу өргөдөл гаргах боломжтой этгээдийн тоо нэмэгдсэн байна³³.

2.3 Унгар Улс

Хувь хүний төлбөрийн чадваргүйдлийг зохицуулах эрх зүйн шийдэл Унгар Улсад дэлхийн II дайнаас өмнө байсан боловч социалист дэглэмийн үед арилсан байна. Харин энэ төрлийн эрх зүйн зохицуулалтыг дахин бий болгох санал 2009 оны санхүүгийн хямралын нөлөөгөөр чанаргүй жижиг зээлийн хэмжээ эрс нэмэгдсэн үеэс яригдах болжээ. Мөн хөрш орнуудад нь хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт бий болж, хэрэгжиж эхэлсэн явдал ч нөлөөлсөн. Ийнхүү Унгарт 2015 онд хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт- Act on the debt settlement

---

33 Kilborn, 2018.

of natural persons (personal insolvency act or Act) бий болсон бөгөөд үндсэн зарчим, зорилго нь Герман, Австри, Ирланд, Испанийн зохицуулалтад тулгуурласан байна. Тус улсын зохицуулалтын гол онцлог нь зээлдүүлэгчийн ашиг сонирхлыг илүүтэй авч үздэгт орших бөгөөд энэ нь Европын бусад орны чиг хандлагатай ижил юм.

Унгар Улсын хувьд хувь хүний дампуурлын эрх зүйн харилцааны үндсэн шалгуурт багтах гол зарчмууд нь харилцан тохиролцох хүсэл эрмэлзэл, эрх бүхий байгууллага, зээлдүүлэгчтэй хамтран ажиллах дур сонирхол, мөн хууль тогтоомжийг хүндэтгэн сахих зэрэг зарчим болно. Мөн өрийн төрөл, бүтэц, үүргийн хэмжээнээс хамааран шалгуур нь хатуу, нарийн ялгамжтай байдлаар зохицуулагдсан. Хүлээх үүрэг нь хувь зээл, хэрэглэгчийн зээл болон хувийн бизнес эрхлэлтээс үүдэлтэй байх нь харгалзан үзэх гол шалгуур юм. Заавал хангасан байх шалгууруудыг нарийвчлан хуульчилсан бөгөөд тухайлбал, хугацаа хэтэрсэн өрийн дээд болон доод хэмжээ (2-20 унгар форинт), зээлдэгчийн нийт хөрөнгөд эзлэх өр төлөх үүргийн хувь (200%-аас ихгүй), бүтэц (хугацаа хэтэрсэн үүрэг хамгийн багадаа 0.5 сая унгар форинт, ингэхдээ 5-аас илүүгүй хоёрдогч үүрэгтэй байх) зэрэг болно. Одоо үргэлжилж байгаа болон өмнө нь байсан хамрагдах боломжгүйд тооцогдох нөхцөлүүд мөн тавигддаг байна (хариуцагчтай холбоотой гэмт хэрэг болон зөрчлийн хувиар шалгагдаж байгаа бусад асуудал г.м).

Ерөнхийдөө тус улсын хуульд заасан хувь хүний дампууралтай холбогдолтой 3 төрлийн процесс буюу боломж байна. Австри Улсын загвартай ижил эхний процесс нь харилцан тохиролцоо (эвлэрүүлэн зуучлал) буюу шүүгч, шүүхийн оролцоогүйгээр зээлдэгч, зээлдүүлэгчийн хооронд зээлдэгчийн үүргийг шинэчилсэн тохиролцоонд авч үзэх боломж юм. Шүүхийн процессыг зөвхөн энэхүү харилцан тохиролцоо бүтэлгүйтэх буюу эвлэрлийн журмаар тохиролцсон үүргээ биелүүлээгүй, эсвэл гол томоохон зээлдэгч байхгүй нөхцөлд эхлүүлнэ. Ерөнхийдөө эвлэрүүлэн зуучлалаар харилцан тохиролцох зарчим Европт нийтлэг үйлчилдэг (Англи, Герман, Франц, Австри г.м). Гэхдээ энэ нь төрийн ямар нэгэн институцийн оролцоотой болон оролцоогүйгээр янз бүр хэрэгжиж байна.³⁴

Хувь хүний дампуурлын зохицуулалтын процесс нь зээлдэгч гол зээлдүүлэгчид мэдэгдсэнээр эхлэх ёстой. Тусгай эрх бүхий байгууллага зээлдэгчийн орлого, хөрөнгийн байдлыг тогтооно. Гол зээлдүүлэгч нь зээлдэгч болон бусад зээлдүүлэгч хоорондын гэрээний харилцаанд зохицуулагчийн үүрэг гүйцэтгэдэг. Байгуулсан гэрээг тусгай байгууллагад бүртгүүлнэ. Ерөнхийдөө зээлдэгчид тавих хяналт нь харьцангуй чанга биш, зээлдэгчийн өдөр тутмын төлбөр, орлогын байдалд хяналт тавих итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч томилдоггүй, үл хөдлөх хөрөнгө худалдан борлуулахыг заавал шаарддаггүй боловч харилцан тохиролцсоны дагуу үүссэн эргэн төлөлтийн харилцаанд харин хатуу шаардлага тавьдаг. Зээлдэгч өөрийн бүх хөрөнгө, ирээдүйн орлогоо эргэн төлөлтөд оролцуулах үүрэг хүлээнэ. Зөвхөн тодорхой хэмжээний буюу хувийн үндсэн хэрэгцээг хангах хэмжээгээр орлогын зарим хэсгийг өдөр тутмын амьдралдаа зарцуулж болох бөгөөд шинээр нэмэлт үүрэг, хариуцлага хүлээхийг хориглодог. Захиргааны хураамжаас гадна татвар, даатгал, хэрэглээ (байрны)-ний зардлаа тогтмол төлөх ёстой бөгөөд сар бүр төлөхөөр заасан доод хэмжээгээр (үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийн анхны үнэ х $(7,8\%/12=0,65\%)$) эргэн төлөлтийг заавал хийх ёстой.

34 Báger, MNB, 2015.

Эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа амжилтгүй болсон тохиолдолд дараагийн алхам нь шүүхийн ажиллагаа юм. Шүүхийн ажиллагааны эхний үе шат нь “өрийн тохиролцооны журам” (“adósságrendezési eljárás”) байх бөгөөд итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч процессыг удирдаж, хүрсэн тохиролцоо нь процесст оролцсон бүх зээлдэгчийн хувьд хүчинтэй байна. Хэлэлцээрийг эцэст нь шүүхээс батлах боловч энэ нь зайлшгүй шаардлага бас биш юм. Энэхүү гэрээнд эргэн төлөлтөд хамаарах бүх нөхцөл, зохицуулалт, барьцаанд тавьсан хөрөнгийг худалдан борлуулах төлөвлөгөө, орлогын ашиглалт, хяналтын төлөвлөлт, аливаа тэтгэмжийн зарцуулалтын талаар тусгах ёстой.

Ерөнхийдөө гэрээг хэрэгжүүлэх явцад зээлдэгчийн ахуй амьдрал, орлого, зарлагын байдал нь эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийн хяналтад байх бөгөөд тэрээр банкны дансны бүх гүйлгээнд хяналт хийнэ. Үндсэн хэрэгцээ болон тухайн хэрэгцээг хангах зарцуулалтын босго хэмжээг нэг хүнд ногдох байдлаар тооцоолж гаргах бөгөөд түүнд үндэслэн банкны дансны болон бэлэн мөнгөний гүйлгээний хязгаарыг батална. Үл хөдлөх хөрөнгийг заавал худалдан борлуулах шаардлагагүй бөгөөд тухайн хөрөнгийг хэвээр эзэмших болон бага үнийн дүнтэй үл хөдлөх хөрөнгө болгож өөрчлөн эзэмшиж болно. Бүх төрлийн гэнэтийн орлого, шинэ үл хөдлөх хөрөнгийг тайлагнаж, эргэн төлөлт хийхэд зарцуулна. Гэрээнд оролцоогүй зээлдүүлэгчид зээлдэгчээс эргэн төлөлтөд хамаарах аливаа ажиллагааг явуулах эрх байхгүй. Мөн зээлдэгч болон түүний гэр бүлийн амьжиргааны үндсэн хэрэгцээг хангах хэмжээгээр чөлөөлөгдөх орлого, хөрөнгийн жагсаалт гаргана. Өрийн тохиролцооны журмыг шүүхээс зөвшөөрөх хүртэл эргэн төлөлтийн үүрэг нь өмнө дурдсан эвлэрлийн гэрээнд заасан доод хэмжээ (үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийн анхны үнэ x ($7,8\%/12=0,65\%$))-тэй тэнцүү байна. Нэмэлт төлбөрийн үүрэг, даатгал, төлбөр, татварын үүрэг мөн хүлээнэ. Үүргээ биелүүлсний хариуд зээлдэгч нь аливаа өр цуглуулах арга хэмжээний эсрэг дампуурлын хамгаалалт эдэлдэг. Харин хариуцагч үүргээ ноцтой зөрчсөн тохиолдолд журмыг хүчингүйд тооцож өмнө явагдаж байсан эргэн төлүүлэх ажиллагаа үргэлжилнэ.

Дээрх өрийн тохиролцооны журмыг хэрэгжүүлэх явцад тохиролцоонд хүрч чадаагүй бол “өр барагдуулах журам” (“adósságtörlesztési eljárás”)-ын харилцаа эхэлнэ. Өмнөх “өрийн тохиролцооны журам”-ын үед томилогдсон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийн саналд үндэслэн, зээлдэгч болон зээлдүүлэгч нарын хооронд хэлэлцээр хийгдсэний дараа эргэн төлөлтийн төлөвлөгөө гаргаж, шүүх батална. Эргэн төлөлтийн төлөвлөгөөнд орлого болон эд хөрөнгийг бүлэглэн ангилах, хуваах талаар нарийвчлан тусгаж чөлөөлөгдөх орлогын түвшин, худалдах үл хөдлөх эд хөрөнгө, орлогыг зээлдүүлэгчдийн дунд хэрхэн хуваах талаарх журам, эргэн төлөлтийн бүтцээс гадна бусад хамааралтай үүрэг, үйл ажиллагааны талаар мөн тусгадаг. Эргэн төлөлтийн хуваарийг ихэвчлэн 5 жилийн хугацаатай гаргах бөгөөд зээлдүүлэгчид зөвшөөрсөн тохиолдолд 2 жилийн хугацаагаар сунгаж болно. Ингэхдээ, зээлдүүлэгчид насанд хүрээгүй, зээлдэгчийн гэр бүлийн бүртгэлд хүүхдүүд эсвэл 70-аас дээш насны гэр бүлийн гишүүдтэй, эсвэл зээлдэгчийн хүлээсэн үүрэг нь үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийн анхны үнэд хүрэхгүй байгаа зэрэг хуульд заасан шалтгаан байгаа тохиолдолд байр, үл хөдлөх хөрөнгийг нь худалдан борлуулахгүйгээр үлдээж болно. Мөн худалдсан тохиолдолд зээлдүүлэгчдийн зөвшөөрлөөр, амьдралын хэрэгцээг хангах хэмжээний жижиг орон сууц болгож өөрчлөн худалдан авч болдог.

Өр төлбөрийг дуусгах үндсэн нөхцөл нь өөр өөр шатлалаар ангилж бүлэглэсэн (ипотек, давуу эрхтэй зээлдэгч, бусад болон өөр зээлд хамаарах зээл гэхчлэн ангилдаг байна) зээлдүүлэгчдэд эргэн төлөлтийг заасан доод хэмжээгээр хийх шаардлага байна. Гол зээлдэгч нь ерөнхийдөө барьцаа хөрөнгө, бусад төрлийн барьцаагаар баталгаажсан зээл олгогч ипотекийн зээлдэгчид байна. Эргэн төлөлтийн хугацаанд үл хөдлөх хөрөнгө, бусад хөрөнгийн зах зээлийн анхны үнэ нь эргэн төлөлтийн хэмжээнд хүрсэн тохиолдолд төлөлт амжилттай хийгдсэнд тооцно. Ипотекд заасан үүрэг, татвар, төлбөр, өмнөх болон одоогийн ажиллагааны зардлыг төлөхөөс өмнө хөрөнгийг худалдан борлуулахад гарсан зардлыг мөн төлөх шаардлагатай. Ангиллын хувьд авч үзвэл “Бусад зээл”-д хамаарах нь 38%, “Өөр төрлийн зээл”-д хамаарах нь 5%, харин “Давуу эрхтэй зээлдэгчийн зээл” нь “Бусад зээл” гэсэн ангиллын зээлийн 120%-д хүрэх хэмжээнд эргэн төлөлт хийгдэх ёстой. Энэхүү тооцоог гаргахдаа торгуулийн хэмжээ болон хугацаа хэтэрсэн хүүгийн хэмжээг оруулах ёсгүй.

Уг ажиллагааны шатанд, амьжиргааны наад захын хэрэгцээг хангах хэмжээнээс бусад төрлийн орлого ерөнхийдөө маш хатуу зохицуулагддаг. Ингэхдээ амьдралын өртгөөс гадна байрны хэрэглээний зардал, даатгалын зардал, засвар үйлчилгээтэй холбоотой баталгаажсан тогтмол зардлуудыг мөн эргэн төлөлтийн орлогоос чөлөөлж болно.

Мөн нөгөө талаас зээлдэгчийн орлогын байдалд өөрчлөлт гарсан тохиолдолд (10%-аас дээш), онцгой төрлийн орлого орсон, шинэ хөрөнгөтэй болсон тохиолдолд шууд мэдэгдэх үүрэгтэй. Томилогдсон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч нь зээлдэгчийг тухай бүр шалгаж, хянах боломжтой. Ерөнхийдөө эргэн төлөлтийн хуваарийн биелэлт, зээлдэгчийн хөрөнгийн борлуулалт, эргэн төлөлтийн байдал, бусад холбогдох үйл явцын талаар хагас жил тутам Зээлдүүлэгчид тайлагнах ёстой.

Хуульд заасны дагуу эргэн төлөлтийн төлөвлөгөөг шүүхээс батлах ёстой учраас эцэст нь эргэн төлөлт бүрэн хийгдсэн эсэх, үүргээс бүрэн чөлөөлөгдөх эсэхийг мөн шүүх шийдвэрлэнэ. Төлөлт амжилттай дууссан гэсэн шийдвэр гарсан тохиолдолд эргэн төлөлтийн төлөвлөгөөнд багтаагүй бүх төрлийн үүргээс шууд чөлөөлөгдөнө. Тус ажиллагаанд оролцоогүй зээлдүүлэгчдийн хувьд тохиролцооны журмыг хүчингүйд тооцохгүй ч (өмнөх болон цаашид хийгдэх) энэ ажиллагааны үед ямар нэг байдлаар эргэн төлөлт хийлгэхийг хориглоно.

Шалгуур. Ерөнхий зарчмын шалгуур буюу төлбөрийн чадваргүйдэлд тооцогдох субъектив шалгуурын хувьд: шударга байдал, хамтын ажиллагаа, хууран мэхлэх үйлдэл гаргахгүй байх зэрэг шалгуур тавигдаж байна. Харин объектив шалгуурын хувьд илүү нарийвчилсан хатуу зохицуулалт үйлчилдэг. Өрийг чөлөөлөх эргэн төлөлт хийгдэх шаардлагатай нийт хугацаа нь 1-8 жил бөгөөд гол төлөв 5 жилийн хугацаанд хэрэгждэг байна.³⁵ Төлөлт хийгдсэнд тооцох доод хэмжээ нь ангиллын хувьд гол зээлдүүлэгч болох ипотекийн зээлдүүлэгчийн хувьд үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийн анхны үнээр тооцогдож байна. Энэ нь бусад улс оронд ихэнхдээ үүргийн тодорхой хувиар тооцогддог. Эцэст нь дүгнэж үзэхэд Унгарын зохицуулалтын загвар нь процесс ажиллагаа, нөхцөл, шалгуурын хувьд нэлээн төвөгтэй зохицуулалтад тооцогдож байна.³⁶

35 Bäger, 2015

36 Walter, György, and Jens Valdemar Krenchel, “The Leniency of Personal Bankruptcy Regulations in the EU Countries”, 2021, Холбоос: <https://doi.org/10.3390/risks9090162>, Сүүлд үзсэн огноо: 2022.12.20.

Ерөнхийдөө Унгарын эрх зүйн зохицуулалт нь Австрийн эхэн үеийн зохицуулалттай төстэй бөгөөд Европын орнуудын загварт багтдаг хатуу зохицуулалтын шинжүүдийг агуулжээ. Эдгээр улс орнууд процессын хувьд ерөнхийдөө адил, тухайлбал процессыг эхлүүлэхээр өргөдөл гаргасны дараа юуны өмнө шүүхийн ажиллагаанаас гадуур шийдвэрлэх, хэрэв амжилтгүй болсон тохиолдолд шүүхээр шийдвэрлэх зарчим баримталж байгаагаараа мөн адил байна.

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсад хувь хүний дампуурлыг эрх зүйгээр зохицуулах хэрэгцээ, шаардлага бий эсэхийг тодруулахад судалгаагаар дэмжлэг үзүүлэх үүднээс хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын үүсэл, хөгжил, олон улсын чиг хандлага болон зарим улсын зохицуулалтыг судаллаа. Үүний үр дүнд дараах дүгнэлтийг хийв. Үүнд:

Судлагдсан байдлын хувьд

Гадаад орнуудын зохицуулалт, олон улсын чиг хандлагыг түүхчлэн судалж, харьцуулан шинжилсэн судалгааны эх сурвалжуудаас үзэхэд хувь хүний дампуурлын эрх зүй судлал, түүний дотор харьцуулсан судалгааны төрөл нэлээд хөгжсөн нь анхаарал татаж байна. Тоймловол:

Өрийг өршөөх боломж, нөхцөлийн тодорхой байдал, шуурхай буюу богино хугацаанд дампуурлын хэрэг үүсгэн шийдвэрлэх бололцоо олгосон шинжээр нь улс орнуудыг хувь хүний дампуурлын эрх зүйн консерватив, дунд зэргийн, либерал зохицуулалттай хэмээн бүлэглэсэн ангилал бий болгосон (Efrat);

Эрх зүйн институци, соёлын ялгаа, эрх зүйн гарал үүсэл болон улс төрийн ашиг сонирхол, нийгэм дэх янз бүрийн бүлгүүдийн нөлөөлөл зэргээс шалтгаалсан зохицуулалтын ялгаатай байдал, улс орнуудын зохицуулалт хоорондын үр нөлөөг тодорхойлсон (Ramsay);

Дампуурлын “нийтлэг үндэс”-ийн тодорхойлолт, шинээр эхлэх боломж, хязгаарлалт дээр тулгуурлан тухайн орны тогтолцоог тодорхойлох дөрвөн хүчин зүйл буюу зах зээл, хязгаарлалт, хариуцлага, өршөөлийн загварыг тогтоосон (Heuer);

Улс орнуудын ижил төстэй шинж чанар, ялгагдах хүчин зүйлс буюу хэмжигдэхүүн (хүртээмж, өрийн чөлөөлөлт, процесс, эрх бүхий этгээд буюу шүүх, зээлдэгч болон зээлдүүлэгчийн статус, зардал)-ийг тодруулж, тогтолцооны болон зохицуулалтын харьцуулалт гаргасан (Graziano, Kilborn зэрэг);

Өрийн хөнгөлөлтийн эрх зүйн бусад асуудалд, тухайлбал бизнес эрхлэлт, зээлийн зах зээлд нөлөөлөх хүчин зүйлс, хөдөлмөрийн нийлүүлэлтэд үзүүлэх үр нөлөө, жишээлбэл улсын түвшний томоохон өр чөлөөлөлт ба бизнес эрхлэлтийн өсөлт (Fan, White нар), бизнес эрхлэгчдэд ээлтэй дампуурлын зохицуулалт ба бизнес эрхлэлтийн хөгжлийн дэмжлэг (Lee нар), бизнесүүдийн эхлэл ба дампууралд нөлөөлсөн төрийн бодлогын холбоо хамаарал (Cumming, Li нар), өр чөлөөлөлтийн түвшин, баялгийн хуримтлал, зээлийн хатуу хязгаарлалтын харилцан нөлөөлөл (Pavan), хувь хүний дампуурлын тогтолцооны өөрчлөлт ба хөдөлмөрийн нийлүүлэлт, хөдөлмөрийн зардал, компанийн бодлогод үзүүлэх үр нөлөө (Chen нар);

Хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцоог бүрэлдүүлэхдээ аж ахуйн нэгжийн дампуурлын хамаарлыг уялдуулж, зөрчилдөөн үүсэхээс сэргийлэх, эдийн засгийн үнэ цэнийг нь тодорхойлох замаар хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцоог бий болгох хэрэгцээ, шаардлага, боломж (Ду Зиен) зэрэг асуудлыг судалж эргэлтэд оруулжээ.

Монгол Улсын дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгоход чиглэсэн судалгаа шинжилгээний болон зөвлөлдөх ажиллагаа нэлээд хийгджээ. Харин хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтыг судалсан эх сурвалж хомс байгаа нь манай улсад энэ төрлийн харилцааг хуульчлаагүйтэй холбоотой байх магадлалтай.

Эрх зүйн зохицуулалтын чиг хандлагын хувьд

Ихэнх улсад хувь хүний дампуурлын эрх зүй хөгжиж, зохицуулалтын үндсэн асуудлаас хальж өрийг хэрхэн өршөөх, үйл ажиллагааг сэргээх, шинээр эхлэх боломж хэрхэн олгох вэ зэрэг дараагийн түвшний асуудалд анхаарлаа хандуулах болжээ. Үүний нэг болох “шинэ эхлэл”-ийн бодлого нь улс орнуудад эрх зүйн шийдлийн зохистой хувилбар шаарддаг шинэ сорилт юм. Монгол Улсын тухайд судалгаанд суурилж, дотоод гадаадын эрдэмтэн судлаач, мэргэжилтнүүдийн оролцоотой өргөн хүрээний зөвлөмжийг тусгаж Төлбөрийн чадваргүйдлийн тухай хуулийн төсөл боловсруулсан боловч хувь хүний дампууралтай холбогдолтой зохицуулалтыг уг төсөлд тусгаагүй байна. Иймд хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгцээ, шаардлагыг тандан судлах ажил хийгдэх ёстой. Үүнд олон улсын чиг хандлага, улс орнуудын туршлагыг харгалзах нь дамжиггүй.

Хувь хүний дампуурлын зохицуулалтыг харьцуулан судалсны дүнд тухайн харилцааг эрх зүйгээр зохицуулах асуудлын хүрээг тодорхойлох хандлага бий болсон нь мөн энэ чиглэлийн судлал хөгжсөний илрэл бөгөөд холбогдох эрх зүйн таатай орчин бүрдүүлэхэд удирдамж болгож харгалзан үзэх суурь юм.

Хувь хүний дампуурлын зохицуулалтыг харьцуулан судлахдаа дампуурлын процессыг эхлүүлэх шалгуур үзүүлэлт, процесс ажиллагаа, процесс ажиллагааны үр дүн гэсэн гурван хүрээнд багцалсан асуудлуудад анхаарлаа хандуулдаг байдал нь шинээр ийм төрлийн эрх зүйн зохицуулалт бий болгох улс орнуудын хувьд мөн баримтлах шаардлага гэж үзэж болно.

Үүнээс гадна хувь хүний дампуурлын харилцааг зохицуулсан хууль тогтоомж, холбогдох ажиллагааны арга барилд нь үндэслэсэн улс орнуудын ангилал болон үүний учир шалтгааныг тодорхойлдог ялгаатай байдлуудыг анзааралгүй орхих ёсгүй. Хувь хүний дампуурлын процессоор дамжуулж зээлдүүлэгч, хариуцагчийн алины нь ашиг сонирхлыг түрүүнд тавих, хэнийг нь илүү хамгаалж, эрхийг нь хангах вэ гэсэн сонголттой нүүр тулдаг. АНУ шиг зээлдүүлэгчийн эрх, ашиг сонирхлыг илүүтэй авч үзэх үү, Европ тивийн орнуудын адил хариуцагчид ээлтэй уламжлалт хандлагыг хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт хийхдээ баримтлах уу гэдэг бодлогоо улс бүр тодорхойлж таарна.

Түүнчлэн бусад салбарын өнцгөөс бас тооцоолох асуудлууд тулгардаг болохыг судалгааны үр дүн харууллаа. Тухайлбал хувь хүний дампуурлыг зохицуулах тогтолцооны ашигтай байдал, тааламжтай арга хэмжээ (өр барагдуулах, чөлөөлөх, “шинэ эхлэл” зэрэг)-г буруугаар ашиглах буюу ёс суртахуунаас үүдэлтэй эрсдэл, дампуурлын зохицуулалтыг нийгмийн даатгал, нийгмийн халамжийн бодлоготой холбох хандлага, бизнес эрхлэх хөшүүрэг ба ажиллах хүчний нийлүүлэлтэд дампуурлын зохицуулалтын үзүүлэх нөлөө, харилцан хамаарал, оролцогч этгээдүүдийн нэр хүндийг хамгаалах, гутаан доромжлохоос сэргийлэх зэрэг асуудлыг хамтад нь авч үздэг туршлага байна.

Өөрөөр хэлбэл хувь хүний дампуурлын харилцааг эрх зүйгээр зохицуулахад дээр дурдсан үндсэн болон бусад олон талын асуудлыг харгалзан үзэх шаардлагатай гэдгийг судлаачид онцолсон нь зохицуулалтын хэрэгцээ, шаардлагыг тандан судлах, улмаар хуулийн төсөл боловсруулахад ихээхэн ач холбогдолтой юм.

“Дампуурал” гэдгийг төлбөрийн чадваргүй болсон этгээдийн үйл ажиллагаа бүрмөсөн зогсох гэж зөвхөн ойлгодог хуучирсан, явцуу ойлголтоос ангижирч, дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын үндсэн арга замтай зэрэгцүүлэн реорганизацийн аргыг хэрэглэх хандлагыг эрх зүйн хүрээнд төдийгүй иргэдийн ухамсар, соёлын түвшинд суулгах шаардлага байгааг мөн анзаарах хэрэгтэй.

Хувь хүний дампуурлыг тухайн хувь хүнд нь үлдээж хариуцуулахгүйгээр яагаад нийгмийн асуудал болгож, хувь хүний өрийг нийтээрээ шийдвэрлэх ёстой вэ, тэр байтугай өртэй буюу “гэм буруутай” этгээдэд шинээр эхлэх боломжийг олгох албатай юу гэх мэт нийгмийн сэтгэл зүйд байдаг уламжлалт хандлагыг бодолцох, түүнд тохирсон арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх боломж, бололцоо бий эсэхийг бодлогын хувьд тодорхойлох ёстой юм.

Зарим улсын туршлагын хувьд

Энэхүү судалгааны хүрээнд судлагдсан орны хувьд хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт нь дараах онцлогтой байв. Үүнд:

Америкийн Нэгдсэн Улс: АНУ-ын хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцоо нь хамгийн эртний загварын нэг бөгөөд хамгийн зөөлөн тогтолцооны нэгд тооцогдож ирсэн бол шинэчлэл хийснээр зарим нөхцөл, тухайлбал зээлдэгчид тавих шаардлагыг нэмэгдүүлж, зээлдүүлэгчийг хамгаалах чиглэл баримтлах болж өөрчлөгдсөн байна.

Тус улсын Дампуурлын тухай хуульд хувь хүний дампуурлыг зохицуулах хоёр төрлийн процессыг тусгасан нь өргөдөл гаргагчдыг өр төлөх хангалттай хэмжээний орлоготой болон орлогогүй байдлыг харгалзсан тусгай ангиллыг бий болгож, зохицуулалтыг уян хатан болгоход чиглэжээ. Түүнчлэн дампуурлын зохицуулалтыг урвуулан ашиглаж байгаа эсэхийг нягтлах шалгуурыг бий болгож, тодорхой шаардлага тогтоосон.

Бүгд Найрамдах Австри Улс: Тус улсын эрх зүйн зохицуулалт нь Европын орнуудын зохицуулалтын үндсэн загвар байсан бөгөөд 2017 онд шинэчлэл хийснээр хатуу зохицуулалтаа харьцангуй зөөлрүүлсэнд тооцогдож байна.

Хувь хүний дампуурлын процесс нь “шударга санаа”-ны зарчмыг эрх зүйн зохицуулалтын үндэс болгодог; “шууд дампуурал”-ын сонголт байхгүй; шаталсан хувилбар бүхий үе шатуудтай, эвлэрлийн журмаар эхэлж, эс бүтвэл дараалан чангарсан процесс (албадан өөрчлөлт, эргэн төлөлтийн төлөвлөгөө, оролцох процесс) -ын дагуу зээлдэгчийн эрх хумигдах байдлаар ажиллагаа явагддаг.

Гэхдээ хувь хүний дампуурлын процесст “шинэ эхлэл”-ийг бодлогоор дэмжих болсноор орлого багатай өргөдөл гаргагчдад олон төрлийн боломж олгож, хамрагдах шалгуурыг цөөрүүлж, захиргааны зардлаас чөлөөлөх зэрэг арга хэмжээг нэвтрүүлснээрээ зохицуулалтын зөөлөн загварт шилжиж байгаа хандлага ажиглагдаж байна.

Унгар Улс: Тус улсын зохицуулалтын гол онцлог нь зээлдүүлэгчийн ашиг сонирхлыг илүүтэй авч үздэг учир Европын бусад орны чиг хандлагатай ижил. Гэхдээ дампуурлын процесст заавал хангах шалгуурууд (хугацаа хэтэрсэн өрийн дээд болон доод хэмжээ, зээлдэгчийн нийт хөрөнгөд эзлэх өрийн үүргийн хувь, үүргийн бүтэц г.м)-ыг илүү нарийвчлан хуульчилсан. Эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа, эс бүтвэл шүүхийн ажиллагаа (“өрийн тохиролцооны журам”, эс бүтвэл “өр барагдуулах журам”) гэсэн шаталсан хувилбар бүхий процесстой. Унгарын зохицуулалтын загвар нь нөхцөл, шалгуур, процесс ажиллагааны хувьд нэлээн төвөгшилтэйд тооцогдож байгаа ч тодорхой нарийвчлан тусгаснаараа сайн талтай юм.

Сэдвийн судлагдсан байдал, түүгээр тогтоогдсон үр дүнд тулгуурлан авч үзвэл хувь хүний дампуурлын асуудал өргөн хүрээтэй; улс орон бүр үндэсний онцлогтоо тохирсон зохицуулалтын тогтолцоог бүрдүүлсэн ч хувьсан шинэчлэгдэж байгаа өнгө аястай байна. Үүнийг харгалзан улс орнуудын хувь хүний дампуурлын эрх зүйн тогтолцоонд харилцан уламжлал, ижилсэл, хувирал өөрчлөлтийн чиг хандлага ажиглагдаж байна хэмээн дүгнэв.

Судлагдсан 3 улсын тухайд зөөлөн зохицуулалттай АНУ зохицуулалтаа чангатгаж байгаа бол, хатуу зохицуулалттай байсан Австри Улс зохицуулалтаа зөөлрүүлэх, Унгар Улс хатуу бөгөөд төвөгтэй процесстой боловч зохицуулалтаа нарийвчлах бодлого тус тус баримталж байгаа нь анхаарал татаж байв. Энэ нь хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалт чухал боловч нухацтай хандах ёстой асуудал болохыг илэрхийлнэ.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

Судалгааны дээр дурдсан дүгнэлтэд үндэслэн дараах санал, зөвлөмжийг гаргаж байна.

Санал: Цаашид хууль зүйн бодлогын хүрээнд 1/Монгол Улсад хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах; 2. Хэрэв зохицуулалт хийх хэрэгцээ, шаардлагатай гэж үзсэн тохиолдолд, Төлбөрийн чадваргүйдлийн тухай хуулийн төсөлд тусгах, холбогдох төслийн бүрдүүлбэрийг хангахтай холбоотой судалгаа, шинжилгээг хийх; олон улсын чиг хандлага болон гадаад орнуудын туршлагыг харгалзан үзсэний үндсэн дээр үндэсний онцлогт тохирсон хувилбарыг боловсруулах шаардлагатай гэсэн ерөнхий саналыг дэвшүүлж байна.

Зөвлөмж: Монгол Улсад хувь хүний дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судалж тодорхойлох ажилд дэмжлэг үзүүлэх үүднээс дараах зөвлөмжийг гаргаж байна. Үүнд:

- Дампуурлын эрх зүйн зохицуулалтад холбогдох судалгааны эх сурвалж, түүний дотор хувь хүний дампуурлын эрх зүй, гадаад орнуудын эрх зүйн зохицуулалтын болон харьцуулсан судалгааны үр дүн, судлаачдын тайлбар, санал, зөвлөмжийг харгалзан үзэх, тухайлбал энэхүү судалгааны тайлангийн дүгнэлт (судлагдсан байдал, эрх зүйн зохицуулалтын чиг хандлага, зарим улсын зохицуулалтын онцлог)-д тусгагдсан чиглэл, холбогдох арга хэмжээг сайтар нягтлах;
- Хууль тогтоомжийн тухай хуульд заасныг үндэслэн Засгийн газрын 59 дүгээр тогтоолоор батлагдсан аргачлалын дагуу хуулийн төслийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлахдаа тал бүрийн оролцоог хангаж хэлэлцэх, зөвлөлдөх ажиллагааг хэрэгжүүлэх, шүүхийн практик судлах, ярилцлагын арга зэрэг хэлбэрээр судлаач, мэргэжилтнүүдийн саналыг тусгах зэрэг арга зүй багтана.

НОМ ЗҮЙ

Монгол хэл дээрх эх сурвалж

Ном, сурах бичиг

1. Т.Мөнхжаргал, Аж ахуйн нэгжийн дампуурал: Хууль зүйн асуулт, хариулт, Уб, 1993.
2. Дампуурлын эрх зүй: гарын авлага, Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, Уб, 2014.
3. Дампуурлын эрх зүй: гарын авлага, Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, Уб, 2017.
4. Дампуурлын хэрэг гүйцэтгэгчдийн гарын авлага, Санхүү, эдийн засгийн дээд сургууль, Уб, 2000.
5. Бизнесийн эрх зүй: Бизнес эрхлэгчдэд зориулсан гарын авлага, Хууль зүйн үндэсний төв, Уб, 2003.
6. Бизнесийн эрх зүй: Хуульчдад зориулсан гарын авлага, Хууль зүйн үндэсний төв, Уб, 2003.

Магистрын зэрэг горилсон бүтээл

1. Г.Амаржаргалан, “Дампуурал, түүний эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох зарим асуудал”, магистрын зэрэг горилсон бүтээл, Монгол Улсын Их Сургууль, 2002.
2. М.Алтанцэцэг, “Дампуурал, түүний эрх зүйн зохицуулалт”, магистрын зэрэг горилсон бүтээл, Их засаг их сургууль, 2005.
3. Б.Мөнхчимэг, “Дампуурал, түүний эрх зүйн зохицуулалт”, магистрын зэрэг горилсон бүтээл, Орхон их сургууль, 2012.
4. Л.Энхбат, “Дампуурлын хэрэг үүсгэх, шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын зарим асуудал”, магистрын зэрэг горилсон бүтээл, Монгол Улсын Их Сургууль, 2018.

Судалгааны тайлан

1. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Аж ахуйн нэгжийн дампуурал ба дахин хөрөнгөжүүлэх ажиллагаа* (судалгааны тайлан), 2018.

Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, нийтлэл

1. М.Номинцэцэг, “Хувь хүний дампуурал”, *Бүгд Найрамдах Улс тунхагласны болон Анхдугаар Үндсэн хууль батлагдсан 80 жил, Монгол Улсад ардчилсан Үндсэн хууль батлагдсаны 13 жилийн ойд зориулж 2005 онд Ханнс-Зайделийн сангаас зохион байуулсан Хууль зүйн салбарын залуу багш, судлаач оюутны эрдэм шинжилгээний бага хурлуудын Илтгэлийн эмхэтгэл (2004-2005)*, Ханнс Зайделийн сан, Уб, 2005.
2. Н.Баярмаа, “Дампуурлын хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зарчим, онцлог: Гадаадын зарим орны туршлагаас”, *Эрх зүй ба эдийн засаг (илтгэл, шийдвэрийн эмхэтгэл)*, Уб, 2018.

Цахим эх сурвалж

1. Жинчанг Лай, Төлбөрийн чадваргүйдлийг шийдвэрлэх хууль, эрх зүйн орчны шинэчлэл ба хөрөнгө оруулалтын орчин, 2019, https://www.mongolbank.mn/documents/press_conference/20191022_05.pdf
2. Р.Батхүү, “Аж ахуйн нэгжийн реорганизаци”, <http://asuult.net/erkhzui/niitlel/reorganization.pdf>
3. “Дампуурлын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ”-ний тайлан, <https://forum.parliament.mn/files/148389>
4. “Хуулийн этгээд, банк санхүүгийн байгууллагын дампуурал” сэдэвт судалгааны тайлан, Олон улсын эрх зүйн хөгжлийн байгууллагын “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг боловсронгуй болгох-чадавхийг бэхжүүлэх” төсөл, 2016. https://cdeaproject.files.wordpress.com/2016/12/2-dampuural.pdf?fbclid=IwAR1HQ0Hfwb3innlHFhP1ovJggpL7_tB5Y5-r6wBwdYY-vVNo2BL84aE3Wg

Гадаад хэл дээрх эх сурвалж

1. Chen, Yi-Wen W., Joseph T. Halford, Hung-Chia Scott Hsu, and Chu-Bin Lin, “Personal Bankruptcy Laws and Corporate Policies”, *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 55(2020).
2. Cumming, Douglas, and Dan Li, “Public policy, entrepreneurship, and venture capital in the United States”, *Journal of Corporate Finance* 23(2013).
3. Efrat, Rafael, “Global trends in personal bankruptcy”, *American Bankruptcy Law Journal* 76 (2002).
4. Fan, Wei, and Michelle J. White, “Personal bankruptcy and the level of entrepreneurial activity”, *Journal of Law and Economics* 46(2003).
5. Heuer, Jan-Ocko, “Rules and Norms of Consumer Insolvency and Debt Relief: A Comparison and Classification of Personal Bankruptcy Systems in 15 Economically Advanced Countries”, Ph.D.thesis, University of Bremen, Germany
6. György Walter, “Personal Bankruptcy: Model structures and the fresh start”, *Corvinus University of Budapest*, 2020.
7. Graziano, Thomas Kadner, Juris Bojars, and Veronika Sajadova, eds, “A Guide to Consumer Insolvency Proceedings in Europe”, *Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing*, 2019.
8. Kilborn, Jason J, “Fatal Flaws in Financing Personal Bankruptcy: The Curious Case of Russia in Comparative Context”, *American Bankruptcy Law Journal* 94(2020).
9. Lee, Seung-Hyun, Yasuhiro Yamakawa, and Mike W. Peng, “Entrepreneurship and the Barrier to Exit: How Does an Entrepreneur-Friendly Bankruptcy Law Affect Entrepreneurship Development at a Societal Level? The Office of Advocacy Small Business Working Papers”, Washington, DC: U.S. Small Business Administration, Office of Advocacy.
10. Pavan, Marina, “Consumer durables and risky borrowing: The effects of bankruptcy protection”, *Journal of Monetary Economics* 55(2008).

11. Ramsay, Iain, "Comparative consumer bankruptcy", *University of Illinois Law Review* (2007).
12. Ramsay, Iain, "Between neo-liberalism and the social market: Approaches to debt adjustment and consumer insolvency in the EU", *Journal of Consum Policy* 35 (2012).
13. 杜籽燕, "个人破产法律制度的比较研究", 西南科技大学法学院, 区域治理, 2022, 第37期.